

ÜÇÜNCÜ KRİZ VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞI

Gültekin AKARCA

Dr., TTB-Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi Yayın Kurulu Üyesi

Giriş

Kapital tamamlanmamış bir devrim teorisidir

Kapital'in yazım planına dair yürütülen çalışmalar kimilerine gereksiz ya da fazlaca inceltilmiş bir tartışma olarak görülebilir. Oysa plan bize ilk elden Kapital'in tamamlanmamış bir proje olduğunu söyler. Marx'ın yazılarının her bir satırı kendi başına özel bir öneme sahip olsa da Kapital'de ortaya konulan teorisinin bütününe neye benzediğine dair bir bakış açısına sahip olmak bütünü oluşturan parçalarla nasıl ilişkileneceğini de belirler. Bu nedenle plan tartışması Marksizm'e yönelen saldırıların karşılanması için¹ biz ardıllarına zemin sağlarken, Marksizm'in yeniden üretimi için de ön açıcı bir zenginliğe sahiptir. Kapital, Kapitalizmin bilimsel analizidir. Marx bunu yaparken Kapitalizmi farklı soyutlama düzeylerinde kavramamıza olanak verir; ve sonunda Kapitalizmin en somut halinin anlaşılmasına sıra gelir. En azından biz Marx'ın öyle yapacağını varsayabiliriz. Soyuttan somuta giden yol iki meta sahibinin ilişkisinden tüm meta sahiplerinin ilişkisine giden yoldur. Bu aynı zamanda tarihsel olarak da en geri biçimden en gelişmiş biçime bir anlatının olduğu ya da en basitten en karmaşığa doğru bir yol izlendiği anlamına da gelir. Tabii Marx'ın konuyu ele alışı ile anlatısının birbirinden farklı olduğunun da bir kez daha altını çizmek gerekir. Somutu anlayabilmek için anlama eylemine elbette ki somuttan başlamak gerekir. Marx da bize göre öyle yapmıştır. Ancak kendilerinin de belirttiği gibi anlamak ile anlatmak arasında yöntem farkı vardır. Marx anlatırken en soyut ya da basit ya da tarihsel olarak erken olandan başlayarak en somut ya da karmaşık ya da tarihsel olarak gelişmiş olana doğru bir yol izlenmiştir. Somuttan soyuta, soyuttan somuta ya da tümünden gelimci tüme varım yöntemini Marx'ın yöntemi olarak kavradığımızı söyleyebiliriz. Amacımız aslında derin bir Marx'ın yöntemi tartışmasına girmek değil. Varmaya çalıştığımız şey Marx'ın

Kapital'inin bütününe, yani tamamlansaydı neye benzeyeceğinin anlaşılmasına çalışılmasından ibaret. Böylece o bütüne göre parçaları yerli yerine oturabiliriz ve aynı zamanda eksik parçaların üretimini yani Marksizm'in yeniden üretimini gündem yapabiliriz.

Kapital'in en son planının **sermaye, ücretli emek, rant, dış ticaret, kapitalist devlet ve dünya pazarı** olduğunu biliyoruz. Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı'nın sermayeyi anlatmak için meta ve paranın anlatılması zorunluluğunun fark edilmesi sonrası tıpkı Marx'ın söz ettiği gibi katkı mahiyetinde yazıldığını unutmamak gerekir. Bu durum bize yazım planının yazım süreci ile yeniden tanımlanan ve gelişen, değişen bir süreç olduğunu gösterir. Genel kabul Marx'ın planının ilk üç başlığının yani sermaye, ücretli emek ve rant başlıklarının Kapital'de içerildiği üzerinedir. Artı-değer Teorileri, Marx'ın Kapital'in 4. Cildi olarak planladığı ve ölümü sonrası önce K. Kautsky ve daha sonra Sovyet Bilimler Akademisi tarafından düzenlenen yazılarından oluşur. Marx bu kitapta eserine kaynaklık eden ekonomi politikçilerin eser ve düşüncelerine yönelttiği eleştirileri tarihsel bir özenle dile getirir. Ernest Mandel, kendi kaleme aldığı Geç Kapitalizm adlı eserinin yazım planı ile Kapital'in yazım planı arasındaki ilişkiyi anlatırken Marx'ın Kapital'inde içerilmeyen üç başlıktan söz eder ve dünya pazarı başlığına parantez içinde şu notu ilişitir: "bu sonuncu kısımda Marx dünya ekonomik bunalımlarını incelemek istiyordu"(1). Bu küçük not bize oldukça ufuk açıcı bir bilgi sunmaktadır. Marx'ın metayla başlayan eserinin kapitalist üretim tarzının analizinin en somut biçim olan dünya pazarında bunalımlarla son bulacağını anlıyoruz. Marx, çalışmasını neden bu noktaya kadar ilerletmeyi düşünüyordu? Kapitalist üretim tarzının ele alınabileceği en somut gerçeklik olarak dünya ekonomik bunalımlarının olması mı? Yoksa Marx'ın devrim anlayışında kapitalizmin ekonomik bunalımlarının özel bir yer tutuyor oluşu mu?

Muhtemeldir ki bu sorunun yanıtı her ikisi de olacaktır.

Henüz Kapital'in yazılmasından çok önce, burjuva devrimlerin gün batımında Marx şöyle diyordu: "Burjuva toplumun üretici güçlerinin, burjuva koşulların kendilerine izin verdikleri ölçüde, gür bir şekilde gelişebildikleri böyle bir gönenc varken, gerçek devrimden söz edilemez. Böyle bir devrim, ancak iki etkenin, yani *modern* üretici güçlerin ve *burjuva üretim biçimlerinin* birbirleri ile *çatışma* haline girdikleri evrelerde olanaklıdır. Bugün kıtanın düzen partisinin değişik temsilcilerinin kendilerini kaptırdıkları ve karşılıklı olarak birbirlerini yıpratmaları çeşitli çekişmeler, yeni devrimlere fırsat hazırlamak bir yana, tam tersine, yalnızca ilişkilerin temeli geçici olarak çok güvenilir ve gerici güçlerin bilmedikleri bir şey, çok *burjuvaca* olduğu içindir ki olanaklıdır. Burjuva gelişmeyi durdurma yolundaki bütün gerici girişimler de, demokratların bütün ahlaki öfkeleri ve coşku dolu bildirimleri gibi, buraya çarpacaktır. **Yeni bir devrim, ancak yeni bir bunalımın ardından olanaklıdır, ama biri ne kadar kesinse, öteki de o kadar kesindir**" (2). Devrimin olanaklarını, bunalımın gelişimiyle böylesine dolaylı bir biçimde ilişkilendiren bir yaklaşımın önüne devrimci bir görev olarak kapitalizmin küresel bunalımlarının analizini koyması kadar doğal bir şey yoktur. Aktardığımız alıntıdan hemen önce yer alan paragrafta Marx bu analizin kısa ipuçlarını da sunmaktan geri kalmaz. "Nasıl ki, bunalım dönemi kıtaya, İngiltere'den sonra çıkageldiyse, gönenc dönemi için de aynı şey olmuştur. Her zaman ilk başlangıç süreci İngiltere'de oluyor; İngiltere burjuva *cosmos*'unun (aleminin) *Demirgözü'sü* (yarananıdır). Burjuva toplumun hep yeniden dolandığı çevrimin değişik evreleri, kıta üzerindeki ikincil ve üçüncül biçimlerine girerler" (2). Marx'ın gerek hemen bu satırların peşi sıra İngiltere ve Kıta Avrupası arasındaki ilişkileri bunalım ekseninde açıklamaya giriştiği, gerekse İngiltere ile Hindistan ilişkilerini ele alırken İngiltere'deki bunalımın nasıl Hindistan'ın sorunu haline geldiğini anlattığını anımsıyoruz. Marx, Kapital'e başlarken tüm diğer özelliklerinden soyutlanmış iki meta satıcısını karşı karşıya getirir ve bu ilişkiyi belirleyen yasaları serimler. Ancak somut gerçeklik, bu iki meta satıcısının karşı karşıya gelişinin tüm özelliklerini içinde barındırmasına karşın bu kadar basit değildir.

Kitap ilerledikçe meta dediğimiz kavram yeni biçimler kazanır, meta sahiplerinin biçim ve ilişkileri farklılaşır. Para sermayenin anlatısında metanın en fetişistik görünümüne kadar ilerleyen yolculuğumuz, rant teorisiyle doğuştan meta olmayan doğa ve eklerinin nasıl bir fiyata sahip olarak metalaştığına dair tespitlerle devam eder. Artık hem meta, hem meta sahipleri kitabın başındaki basitliklerini ve sadeliklerini kaybetmişlerdir. Marx, kelimelerinin peşinde sabırla ilerleyenleri aynı zamanda basitten karmaşığa doğru süren bir düşünce egzersizinin yorucu idmanıya biçimlendirir. Kitap ilerledikçe diyalektik düşünce yönteminin pratik örneklerini anlama çabasındaki okuyucu kendisinin de ancak bu yöntemi edindiğinde Kapital'i anlayabileceğini hayretle gözlemler. Üçüncü cildin sonuna yaklaşıldığında, yeni üretilen değer bölüşümü için çatışma içine giren sınıfların, güce dayalı ilişkisini görürüz. Marx yazılarını sınıf savaşımı alanına kadar getirir ve kitap orada son bulur. Bir meta sahibi ile diğerinin ilişkisiyle başlayan öykünün sınırları sadece sınıflar arası ilişkiye kadar genişler. Ancak kapitalizm tek bir ulusta yaşanmamaktadır. Farklı gelişme düzeylerinde, farklı meta üretim alanlarında uzmanlaşmış pek çok ulusal ekonomi birbirleriyle emek gücü, meta ve sermayenin geçişine, farklı düzeylerde geçirgenlik duvarlarıyla örülü bir ilişki içindedirler. Ulusal sınırlar içinde tanımlı yasalar, uluslararası çıkınca yeniden tanımlanır. Sınırlar sadece emek ve sermayeyi birbirinden ayırmakla kalmaz, aynı zamanda farklı ücret ve fiyat düzeyleri, farklı toplumsal artı değer oranları, farklı ortalama kâr oranları da demektir. Farklı ulusal meta üreticileri bu ve benzeri ayrımların şekillendirdiği yasalarla birbiriyle ilişkiye girer. İşte şimdi kapitalizm bu ilişki düzeyinde, tüm karmaşıklığı ile boy verir. İki meta sahibinin tüm konu evrenini oluşturduğu soyutlama düzeyinden en son uluslararası kapitalizmin karmaşık dünyasına kadar yükselmeniz gerekir. Bu öyle bir yükselme olmalıdır ki en soyut düzeyde hâkim olan yasalar, en karmaşık düzey içerisinde de işleyebilsin ve bu düzey teorinin en sonunda somuta temas edebildiği bir düzey olsun. İşte Marx'ın tamamlamaya ömrünün yetmediği Kapital planının üç parçası teorisinin son kabuğunu oluşturur. Teorilerin somuta değdiği zaviye aynı zamanda pratiğin de bilgisini sunar. Marksist teorinin pratiği devrimdir. Marx, on birinci tezi yazıp asıl

olanın dünyayı değiştirmek olduğunu ilan ettikten sonra felsefeyle tüm bağlarını kopartmakla kalmaz, aynı zamanda devrimci pratiğin de bilimin temelleri üzerinde yükselmesi gerektiğini bizzat kendi eylemiyle gösterir. Kâh British Museum'un salonlarında, kâh hasta yatağındailmekilmek işlenen teorisinin tüm konusunu bu dünyayı değiştirme düsturu oluşturur. Ona göre; "Toplumun devrimci çıkarlarını kendinde toplayan bir sınıf başkaldırdı mı, kendi devrimci etkinliği için, içerik ve materyali doğrudan kendi konumunda bulur: ezilecek düşmanlar, savaşım gereklerinin zorladığı alınacak önlemler; onu daha ileriye iten kendi eylemlerinin sonuçları." (3). Başkaldıran sınıfa bu konum dışarıdan tayin edilemez. Bu konum tarihsel ve toplumsal koşulların ürünü olarak ortaya çıkar. İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar. Ancak verili şartlarda... Marx'ın tanımında insan, hem irade sahibi gibi görünür hem de bunun tam tersi. Devrimden söz ediliyorsa bu çelişkinin çözümlenmesi gerekir. Aslında sorunun konuluşu da, çözümü de Marx'ın teorisinin içerisinde oldukça tutarlıdır. Burada tutarsızlık olarak görünen şey, Marx'ın insan derken kastettiği ile burjuva sosyolojisinden beslenen bakış açısının insan kavramından anladığı şey arasındaki farklılıktır. Burjuva akli insanı uzayda, boşlukta bir varlık, kendinde şey olarak kavrar; Marx'ın insanı ise toplumsal ve tarihsel bir varlıktır. Burjuva akıl bu insanların toplamından bir toplum tanımına ulaşır; Marx ise öncel olan toplum kavramının içerisinde bir insan tanımlar. Ona göre insanlardan topluma ulaşılmaz, toplumdan insana ulaşılır. Bu hem tarihsel, hem de teorik olarak böyledir. Primatlar sürünün topluma evrilmesi sonucunda insana evrilirler. Yoksa insan kendi başına bir evrim geçirmiş ve bunun sonucunda toplumsal yapılar inşa etmemiştir. EPEK'in önsözündeki o her okuduğumuzda hayranlık uyandıran ve karşımızdaki dehanın işçi sınıfının saflarında olmasıyla gurur duymamıza neden olan kelimeler, toplum bilimlerindeki devrimin nasıl sağlam temeller üzerinde yükseldiğini bize gösterir. "Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder." (4). Bu tek cümleden koskoca bir tarih biliminin tüm dokusunu kavramak mümkündür. İnsanı burjuva sosyolojisinin imgelemdeki

boşluğundan yeryüzüne, maddi dünyaya indiren onun diğer insanlarla kurduğu ilişkidir. Yani insan ancak ilişkileriyle birlikte insandır. İnsanın diğer insanlarla kurduğu ilişki onun toplumsal varoluşudur. Öyle ise insanı anlama çabası aynı zamanda onun diğer insanlarla olan ilişkisini anlama yani toplumsal varoluşunu anlama çabasıdır. Bu nedenle bir kişinin iradesinden bahsederken onun iradesi ile birlikte tüm ilişkilerinden de söz ediyoruz demektir; yani toplumdaki bahsediyoruz demektir. Kişi irade sahibidir. Ancak bu iradenin sınırları toplumun diğer üyeleri ile kurduğu ilişki ve onun inorganik doğası tarafından belirlenir. İnsanın ilişki dünyası sürüden klana, ulusa ve tüm yeryüzüne yayıldıkça toplumsallaşmasının ölçütü de büyür. Kendi varlığını üretmek için aile, aşiret, klan ile girdiği ilişki tüm insanlıkla girilen bir ilişkiye dönüştüğünde insanın tarihi, evrensel tarih biçimini alır. Eyleminin sonuçları geri kalan tüm insanların yaşamını belirlerken, geri kalan tüm toplumun eylemi de onun yaşamını belirler. Bütün ve parçanın bu karşılıklı ilişkisi insanın özgürleşme serüveninin tümüdür. Öyle ya, *özgürlük, zorunluluğun bilincinde olmaktan* başka nedir ki? Bizim zorunluluklarımız bizatihi ilişkilerimizdir ve o ilişkiler de bizim irademize bağlı olarak değil, üretici güçlerin yani toplumsal varlığımızı yeniden üretmek için gerekli olan tüm güçlerin gelişme düzeyine bağlı olarak biçimlenir.

İşbölümü sınıflı toplumların en derininde yer alan ilişki biçimidir. İşbölümü, işin değil toplumun bölünmesi anlamına gelir. Toplumsal varlığımızın yeniden üretimi için ihtiyaç duyduğumuz her tür gereksinmeyi diğerleriyle birlikte üretiriz. Üretici güçlerin gelişimine bağlı olarak zamanla toplumun kimi kesimleri diğerlerine karşı farklı üretim alanlarında uzmanlaşır. Önce tarım ile hayvancılık, daha sonra kır ve kent ayrımına tekabül eden zanaat ortaya çıkar. Manüfaktürle sermaye ilişkisine dönüşüp bir işyerinde işin bölünmesine biçimine bürünen işbölümü, makinenin gelişimi ile kafa ve kol emeği ayrımının yeni bir biçim almasıyla, kapitalizm içerisinde ulaşabileceği son noktaya erişir. En son üretimin denetlenmesi ve yönetimi işinin üretim araçları sahiplerinin görevi olmaktan çıkıp ücretlilere havale edilmesiyle burjuva sınıf, toplumun üzerinde onun kanını emen kupon kırpıcı asalaklara dönüşür. Chip ile kafa emeğinin, tasarlamak, hayal etmek dışındaki kısımlarının da

sermayenin parçası haline gelmesiyle egemen üretim ilişkilerinin inkâr edildiği aşamaya ulaşılır ve işbölümünün insanlık tarihindeki tüm ilerletici rolü ortadan kalkar.

Sermayenin bir ilişki biçimi olduğu ilk kez duyanlara şaşırtıcı gelebilir. Oysa üretim araçları, onların mülk edinilme biçimlerinden farklı olarak nesnel varlıklardır. Farklı mülk edinilme biçimlerine göre farklı görünebilirler. Onların bir tek vasfı vardır o da insanın üretme eylemi ile üretme konusu arasında iş gören araç olmalarıdır. Bu nedenle sermayenin hareketini anlama çabası özünde kapitalist toplumda üretim ilişkilerini yani insanların insanlarla kendi iradelerinden bağımsız kurdukları ilişkileri anlama çabasından başka bir anlama gelmez. Marx'ın Kapital'i bunun için bir ekonomi kitabı olmaktan öte bir toplum bilimi metnidir. Aynı zamanda insana, insanın iradesinin tabi olduğu koşulları anlatır. Bu nedenle devrimcinin kılavuz hattını çeker. Bu metin tamamlanmamıştır; çünkü toplum kapitalizmde aile, klan, aşiretlerin yerelliğinden dünya pazarı ile tanımlanan küresel bir bütüne ulaşmıştır ve biz hala sermayenin bu bütün içerisindeki hareket yasalarını yeterince bilmiyoruz.

Marx'ın Genel Çevrimsel Kriz Teorisi

Marx, köylülüğün neden devrimci bir sınıf olmayacağını anlatırken, hepsinin benzer ekonomik süreçler yaşamalarına rağmen toplumsal varlıklarının yeniden üretimi için birbirleri ile ilişkide olmadıklarını, bu nedenle ortak bir tavır geliştirmelerinin mümkün olmadığını anlatır. Kapitalizm öncesi tarımsal üretim, kullanım değeri üretimine dayanır. Her ekonomik birim, toplumsal varlıklarının yeniden üretimi için ihtiyaç duydukları geçimlik maddeleri, kendileri için üretir. Toplumsal işbölümünden elde etmek zorunda oldukları mallara erişimleri, kendileri için gerçekleştirdikleri üretimin ihtiyaç fazlası kısmının değişime sunulması ile olur. En gelişmiş halinde bile kapitalist öncesi üretim, kullanım değeri üretimidir. Bu nedenle aynı göğün altında yaşıyor olmaktan, aynı suyu içiyor, aynı güneşte kavruluyor olmaktan başka onların kaderlerini belirleyen toplumsal unsur yok gibidir. Feodalizmin son iki yüzyılı hariç en temel ortak üretim bağı, mülkiyetin yegâne unsuru olarak görülen toprağın ele geçirilmesi veya korunması için girilmek zorunda olunan işbirliğidir. Bu işbirliği ister

Germen ailelerinin ölçeğinde kalsın, isterse devasa imparatorluklara ulaşsın özünü kaybetmez. Birliğin ulaştığı en üst görünüm olarak devletin temel toplumsal işlevi mülk olarak toprağa ulaşım veya toprakların korunmasıdır.² Üretilen toplumsal artıktan devletin el koyma hakkının gerisindeki yegâne meşruiyet zemini burasıdır. Bu nedenle kapitalizm öncesinde kader birliği ile birbirine bağlanmış bir ulustan söz edilemez. Bunun yerine klan, aşiret ya da ailelerin toplamından oluşan birliklerden söz edilebilir. Bir ulusu ulus yaptığı söylenen kader birliği, o ulusu oluşturan tüm bireylerin birbirlerine görünmez bağlarla bağlanmasıdır. Görünmez olduğu söylenen o bağlar metaların karşılıklı değişim süreçlerinde örülür ve tüm toplum değişim değeri üreticisi haline gelene kadar genişler. Genelleşmiş meta üretiminde herkes, herkes için üretir ya da kimse kendisi için üretmez. Toplumsallaşmanın bu düzeyinde 'kader ve tasa' birliğinin dışında yaşamak imkânsız hale gelir. Toplum her yeredir ve toplum için üretim her şeydir.

Kriz ya da bunalım ya da buhran olarak adlandırılan görüngü toplumun yeniden üretim zincirlerinin kırılması, bunu takip eden bir yıkım ve bir kaos anıdır. Sistem tüm rasyonelitesini yitirmiş gibidir. Bırakın yarın ne olacağını, bir dakika sonra ne olacağını ön görmek bile olanaksızdır. Bir yanda işsiz, aç kitleler diğer yanda atalet içinde suskunlaşmış devasa üretim potansiyeli, aralarındaki bağın neden koptuğunu anlamaksızın, panik ve çaresizliğin girdabına sürüklenirler. Kapitalizmin yıkılmaz sanılan kaleleri birer birer yerle yeksan olurken; kâr, faiz, fiyat... hemen tüm kavramlar anlamını yitirir. Ağ bir yerinden kopmaya görsün, o veya bu zaman içinde, birbirine yaslanarak ayakta duran tüm yapılar birbiri peşi sıra büyük bir gürültüyle sarsılmaya başlar. İnsanlar onları birbirlerine bağlayan bağların koptukça farkına varır. Kapitalizmde toplumun yeniden üretimi, sermayenin yeniden üretimi anlamına gelir ve bir kez sermayenin çevrimi kırıldığında en kutsal değer yargılarına kadar tüm toplum ayrışmaya başlar. Sistem tüm meşruiyetini yitirir, her şey sorgulanır hale gelir. Toplumun önünde varlığını sürdürebilmek için iki yol vardır; üretim ilişkileri ya toplumsal yeniden üretimin yeni bir formuna sıçrayacak ya da büyük bedeller ödeyerek eski form kendisini yeniden üretecektir.

Toplumsal yeniden üretim, gelişmiş yani tüm üyeleri işçiler ve kapitalistler olarak ikiye ayrılmış bir toplumda, sermayenin yeniden üretimi anlamına gelir. Bu nedenle toplumsal sermayenin çevriminde meydana gelen bir kırılma kendisini toplumun yeniden üretiminin gerçekleşmemesi olarak gösterir. Sermayenin biçiminde meydana gelen değişim ve sermaye ile ilişkilendirme biçimlerinde ortaya çıkan farklılaşmalar, çevrimde meydana gelen kopmaların yarattığı görüngüleri her seferinde başkalaştırır. Üretim araçlarında yaşanan teknolojik devrim veya kümülatif gelişmelere bağlı gerçekleşen ilerleme, sermayenin bireysel sermayeden sınıfın sermayesine yönelen merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimi, dünya pazarı ile eklemlenen ulusal ekonomilerin yapısı, yeni kullanım değeri alanlarının kapitalist üretimin konusu haline gelişi, sermayenin değer bileşeninde ortaya çıkan yeni düzey, işçi sınıfının bilinç ve örgütlenme seviyesi ve bu saydıklarımıza eklenebilecek daha pek çok unsur hiçbir krizin diğerinin aynısı olamayacağını anlatır. F. Engels 1815 ve 1840 arası krizlerin beş yıllık sürelerle meydana geldiğini, 1840 sonrası ise açık biçimde on yıllık krizlerle karşı karşıya olduklarından söz eder. 1870 krizindeki tablo 1929'a benzemez, 1929 krizi de 2008 krizine. Yirmi dokuz krizinde depolarda istiflenmiş meta yığınlarından bahsedilirken, iki bin sekiz krizinde kullanılmayan kapasite oranları tabloya hâkimdir. Yaşanan hiç bir devresel krizin bir diğerine benzememesi devresel krizleri üreten dinamiklerin farklı yasaların ürünü olarak ortaya çıktığı anlamına gelmez. Kapitalizmin devresel krizlerini anlamak için pek çok etkenin bir arada düşünülmesini zorunludur. Marx'ın yöntemi en soyut, en basit ya da en genel olandan en somut, en karmaşık ve en özel olana doğrudur. Krizi anlamak, kapitalizmi anlamaktır. Çünkü kriz, kapitalizmde, sermayenin biz yıkana kadar biteviye tekrarlanacak hareketinin evrelerinden sadece birisidir. Marx öncelikle, potansiyel haldeki krizi, 'krizin olanakları/kriz olasılıkları' tartışmasında gündem yapar. Çünkü kriz nüve halde genel eşdeğer olarak paranın varlığında gizlidir. Bu tartışma bir yandan krizin temel yapısının ele alınmasıdır, diğer yandan J.B Say ile özdeşleşen ve kapitalizmde krizleri arazi durumlar olarak ele alan "her arz kendi talebini yaratır" dogmasının çürütülmesidir. Bu dogma anakronik bir aklın ürünüdür ve takas ekonomisi yasalarını, değişim araçlarının varlığı

koşullarında işletir. Takas ekonomisinde değişimin gerçekleşebilmesi için her satıcının bir alıcı ile karşı karşıya gelmesi ve her iki satıcının aynı zamanda alıcı kimliğini de temsil etmesi gerekir. Oysa paranın genel eşdeğer kimliği ile ortaya çıkışıyla birlikte değişim ilişkileri, **dolaşım aracı** olarak paranın aracılığı ile gerçekleşir hale gelir. Paranın genel eşdeğer olarak varlığı, sadece alıcı ve satıcıların birbirlerini pazarda daha kolay bulmalarını sağlayarak değişim ilişkilerinin gelişmesi işlevini yerine getirmesiz. Bununla birlikte alım ve satım işlemi birbirinden zamansal olarak ayrışma ve alıcı ve satıcılar en azından *bir süreliğine* sadece alıcı veya sadece satıcı kimliğine sahip olma olanağına kavuşurlar. Artık bir mal satıldığı için aynı zamanda bir başka mal alınmak zorunda değildir. Bu durum, alım ve satım eyleminin birbirinden hem zamansal hem de mekânsal olarak kopması anlamına gelir. Bu ayrışma paranın **ödeme aracı** niteliğinin ortaya çıkmasıyla daha da derinleşir ve genelleşir. Dolaşım aracı olarak paranın işlev görebilmesi için (itibari de olsa) onun **fiziki varlığı** gereklidir. Paranın değerlerin ölçüsü olma işlevi yani onun fiziki varlığına ihtiyaç olmaksızın sadece imgesel olarak toplumun bilincindeki varlığının bir metanın toplumsal olarak hangi emek zamanda üretildiğini söyleyivermesi, ödeme aracı olarak paranın varlığının koşullarını sağlar. Ödeme aracı olarak para ile metalar fiziki olarak satıcıdan alıcıya el değiştirir. Metalarda temsil olunan fiyatın (bu fiyat paranın değerlerin ölçüsü olması işlevinin dışı vurumudur) ödenmesi ise tarafların yani alıcı ve satıcının ortak iradeleri tarafından bir başka zamanda ödenmek üzere akit altına alınır. Paranın fiziki varlığına sıklıkla elden ele dolaşan senetlerin vadeleri geldiğinde aradaki farkın ödenmesi için ihtiyaç duyulur. Vade farkı, alım ve satım arasındaki ayrımı zamansal olarak genişletirken, bu durum, kredi mekanizmasının da temelini oluşturur. İşlerin yolunda gittiği dönemlerde pazara hâkim olan ödeme aracına dayalı değişim ilişkisi, akit belgelerinin elden ele geçmesi ile pek çok alım ve satım eyleminin kaderini birbirine bağlar. Ödeme zamanı gelip de ödemelerde bir sıkıntı yaşandığında, bir zincirin farklı halkalarını oluşturan tüm sözleşmeler birbiri peşi sıra yıkılmaya başlar. Zincirdeki bu kopma olasılığı aynı zamanda toplumu birbirine bağlayan bağlarda bir çözülme olasılığının da temelini oluşturur. Ancak bir şeyin olanaklı olma-

sı ile o şeyin gerçekleşmesi aynı şeyler değildir. Bu kopmanın nasıl ve neden gerçekleştiğinin açığa çıkartılması için tartışmanın diğer boyutlarının ele alınmasına ihtiyaç vardır.

Marx'ın tartışmayı ele aldığı ikinci düzey sermayenin dolaşım evresini konu edinen Kapital'in ikinci cildinde yer alır. Marx, burada, toplumun toplam ürününü ve dolayısıyla toplam üretimi iki kesime ayırır. Birinci kesim: emek araçları, hammadde, yardımcı hammadde, yardımcı madde vb.den oluşan üretim araçlarından oluşur. İkinci kesim ise kapitalistler ve işçi sınıfının (ve üretici olmayan toplumsal kesimlerin) bireysel tüketiminin konusunu oluşturan tüketim mallarıdır. Toplumsal yeniden üretimin gerçekleşebilmesi için her çevrim sonrası belirli dengelerin kurulması gerekir. Birinci kesimin işçi ve kapitalistleri ile ikinci kesimin işçi ve kapitalistleri ihtiyaç duydukları tüketim mallarına pazarda ulaşabilmeli, tüketim malları üreten kapitalistler birinci kesim tarafından üretilmesi gereken ihtiyaç duydukları değişmeyen sermaye öğelerinin üretilmiş olduğunu ümit etmeliler ve birinci kesimin kapitalistleri üretim araçlarının üretimi için ihtiyaç duydukları üretim araçlarının diğer birinci kesim kapitalistleri tarafından üretilmiş olmasını beklemelidirler. Aynı zamanda kesimler arası ve kesim içi bu değişimin gerçekleşmesine olanak sağlayan dolaşım aracı miktarı da her seferinde oluşan yeni dengelere uygun olarak hazır bulunmalıdır. Planlı bir ekonomi için sadece hesap sorunu olan bu durum, kapitalist üretim ilişkileri için bir anarşi ögesidir. "Tüm dengelemeler rastlantısaldır ve ayrı ayrı alanlarda kullanılan sermaye oranları sürüp giden bir süreçle her ne kadar eşitlenirse de bu sürecin bir türlü sona ermeyen varlığı aynı biçimde, sürekli bir oransızlığın var olduğunu gösterir ki bu oransızlık **sürekli olarak** ve sık sık şiddetle düzeltilir." (5).

Kapitalist üretim ilişkileri denge ve dengesizliğin birliğine dayanır. Dengesizlik, denge durumuna gelmesi üretim ilişkilerinin devamından söz edilemez; ancak ilişkilerin çelişkili doğası da devamlı dengesizlik üretir. Marx, basit yeniden üretim³ koşullarında dolaşımı incelediği bölümde, sabit sermayenin yerine konulması başlığı altında, hareketin değişmeyen ölçekli üretime rağmen nasıl bunalım doğurduğunu gösterir. Tanıtılan şey; tüketim malları üreten ikinci kesimin, üretim araçları üreten birinci kesimden talep ettiği değişme-

yen sermaye öğelerini oluşturan sabit ve döner sermayenin birinci kesim tarafından ikinci kesimin ihtiyaç duyduğu denge içerisinde üretilmeyeceğidir. Daha sonra ekler: "Değişmeyen ölçekli yeniden üretim esasına dayanan bu sabit sermaye örneği çarpıcıdır. Sabit ve döner sermayenin üretimleri arasındaki oransızlık, bunalımları açıklamada iktisatçıların gözde dayanaklarından birisidir. Böyle bir oransızlığın, sabit sermayenin yalnızca *olduğu gibi korunduğu* zaman bile ortaya çıkabileceği ve çıkmak zorunda olduğu, zaten işlev görmekte olan toplumsal sermayenin basit yeniden-üretim esasına göre ideal normal üretim varsayılabilirse bile, bunun böyle olabileceği ve olmak zorunda olduğu bunlar için yeni bir şeydir." (6). Burjuva iktisadı en ileri analizlerinde bile bunalımları arızı, rastlantısal durumlar olarak ele alır. Marx'ın burada kanıtladığı şey ise toplumsal sermayenin çevrimine bağlı olarak bunalımların dönemsel ve kaçınılmaz olduğudur. Ancak Marx'ın anlatımından çevrimsel krizlerin doğasına ilişkin çıkartabileceğimiz başka şeyler de söz konusudur. Tartışmada ele alınan koşullar varsayımsaldır. Yani konu basit yeniden üretim koşullarında ele alınmıştır. Ancak kapitalist üretim ilişkileri sermayenin birikimini zorunlu kılar. Bu nedenle konu edilen şey hareketin somutta aldığı biçim değil hareketin sorunlarının onun doğasına nedenli içkin olduğunun gösterilmesidir. Tartışmanın Marx'ın teorisinde kapladığı yer doğru anlaşılmadığında, gerçekle görüngü arasındaki mesafeyi kaybetmek ve yasaların somutun içerisinde nasıl işlediğini açığa çıkartmak yerine her şeyi yasalarla açıklama kolaycılığına düşmek işten bile olmaz. Böylesi bir durum en az görüngü düzeyinden ileri gidemeyen teori kadar tehlikelidir. Oysa somut, pek çok farklı yasanın belirleniminde oluştuğu için somuttur ve somut bu nedenle karmaşıktır. Somutu en basit haline indirgeyerek anlamaya çalışmak onun bilgisine ulaşmanın yöntemini bize verdiği için kullandığımız bir yoldur. Yoksa izahın kendisi hiç bir zaman analizin herhangi bir seviyesinde ele aldığımız basitlikte olamaz.

'Basit ve karmaşık ilişkisinden neyi anlamak gerekir ve bunun çevrimsel krizleri anlamada önemi nedir?'; bunu biraz açmakta fayda olabilir. Eğer sermaye çevriminin grafiğini basit yeniden üretim yani sermaye birikiminin olmadığı koşullarda çizmeye kalkışsaydık karşımıza kesikli düz bir çizgi ortaya çıkardı. Benzer bir biçimde sermaye

çevriminin grafiğini sabit oranlı genişlemiş yeniden üretim koşullarında çizmeye kalkışsak bu sefer de karşımıza çentikli kesik bir hat çıkardı. Oysa somut bu grafiklerin ikisine de benzemez. Çevrimsel krizler sermaye çevriminin anarşik denge/dengesizlik koşulları ve sermaye birikimini belirleyen diğer temel yasalarının belirleyiciliğinde anlaşılabilir. Bizim somutta karşımıza çıkan, şu veya bu biçimde bozulmuş bir sinüs eğrisine benzeyen görüngüyü yaratan unsur; sermaye birikim sürecinde karşımıza çıkan ve en az üretim ve dolaşımın anarşik doğası kadar kaçınılmaz olan **“kâr oranlarının düşme eğilimi yasası”**nın çevrim üzerindeki etkileridir. Öyle ise sermayenin çevrimsel krizlerini anlamak için bu kesikli çizgiyi bir sinüs eğrisine döndüren yasanın ele alınması gerekir. Bu Marx'ın konuyu ele aldığı üçüncü düzeydir.

Kâr oranlarının düşme eğilimi aslında bir görüngüdür. Yasa olarak değerlendirilmesi bu görüngüyü yaratan dinamiklerin sermayenin yapısına içkin olduğunun gösterilmesi ile mümkün olmuştur. Marx konuyu ele almadan önce de burjuva iktisadının ileri unsurları bu görüngünün farkına varmışlar, ancak nedenleri üzerine yol kat edememişlerdi. Bilindiği gibi kâr oranı, toplam kâr (veya aynı anlama gelmek üzere toplam artı değer) kitlesinin, toplam yatırılan sermayeye oranı ile belirlenir. Toplam toplumsal üretim ele alındığında kâr kitlesi ile artı değer kitlesi aynı büyüklüğü temsil ettikleri için artı değer konusunda kör olan burjuva iktisadın kâr oranlarındaki düşme eğilimini bir görüngü olarak tanıması şaşılacak bir şey değildir. Ancak kâr oranlarında düşmenin nedeni gündeme geldiğinde artı değer konusundaki körlükleri görüngüyü açıklamak için yol almalarının önündeki en büyük engelleri haline gelir. Kârı, maliyetin üzerine eklenen değer olarak gören bir aklın, bu ekin, büyüyen sermayeye oranla düşüşünü açıklaması teorinin sınırları içerisinde kalarak imkânsızdır. Marx konuyu üçüncü ciltte inceler; ancak yasanın anlaşılması için gerekli temelleri Kapital'in birinci cildinde Nispi Artı Değer başlığı altında anlatır. Bu kriz teorilerinde ayrışmalara kaynaklık eden ve sermayeyi hareket halinde düşünmeden anlaşılması zor olan meseleyi çözümlmek için adım adım gitmekte fayda var. Yapmaya çalışacağımız şey birinci ciltteki nispi artı değer mekanizmasını, sonucu olduğu kâr oranlarının düşme eğilimi yasasının etkileri ile birlikte kavramaya çalışmak

olacak.

Bir işgününün, işçinin emek gücünün değerinin karşılığı olarak ödenen gerekli emek zaman ve patrona kalan artı emek zamandan oluşan iki kısma ayrıldığını biliyoruz. Kapitalizmin rekabet yasaları gereği, azami kâr peşinde koşan kapitalistin, kârını artırabilmek için artı değer oranını artırması, bunun için de ya işgününü uzatması ya da emek gücüne ödenen gerekli emek zamanı kısaltması gerekir. İşgününün uzatılması ya da aynı işgünü içerisinde daha yoğun çalışma ile artırılan artı değere mutlak artı değer denilir. Bu en aptal kapitalistin bile bildiği daha fazla kâr elde etme yoludur. Ancak bir işgününün genişletilebileceği fiziksel sınırlar vardır ve işçi sınıfı da bu en aptal kapitalistin bile gördüğü gerçeği görebilecek zekâyâ sahiptir. Bu nedenle kapitalizmde mutlak artı değer oranını artırmanın belirli zorlukları ve kısıtları vardır. Öyle ise kapitalist, artı kâr elde etmek için başka bir yol denemeli, emek gücünün değerini düşürmeli yani ücretlerde indirime gitmelidir. Ancak ücretin tanımı: emek gücünün bir işgününde tükettiği üretebilme potansiyelinin yerine konması için gerekli metaların değerleri toplamı olduğuna göre, emek yağmasına yönelmeksizin kapitalistin ücretleri değerinin altına düşürebileceğini teorik olarak varsayamayız; bu eğilim pratikte (işçi sınıfının yenilgi dönemlerinde) oldukça fazla önem taşıya bile. Öyle ise kapitalist, artı kâr arayışını nasıl realize edebilir? Mesele sermayeyi büyütme olunca kendi zekâ kapasitelerinin üzerinde bir zekâyâ sahip olan tüm kapitalistler (seleksiyon sonucu daha aptalları elimine olur) maliyetleri düşürmenin işçi ücretlerinden bağımsız bir yolunun olduğunu bilirler. Bu yol birim zamanda üretilen meta kitlesinin artırılmasından geçer. Her zaman sermaye sınıfının içinde gözü kara, yeni deneyimlere açık ya da herkesin bildiği anlamda gözünü kâr hırsı bürümüş birileri vardır! Ya da daha doğru bir deyişle bu kapitalistler, yatırılan sermayesi diğerlerinden daha önce çözülmüş ve yeni yatırımlara diğerlerinden daha önce uygun hale gelmiş birileri de olabilir. İşte bu kapitalistler, diğer sermaye sahiplerinden daha önce, emek üretkenliğini artıran bir tekniği veya üretim aracını üretim sürecine sokarlar. Böylece emek üretkenliğini artıran bu teknik veya üretim aracını kullanarak bir işgününde veri emek gücü kitlesi ile elde ettikleri ürün miktarını artırırılar. Bir metanın değeri onda

billurlaşan değişmeyen ve değişen sermayenin birim metaya düşen miktarıyla belirlendiğine göre, yeni üretim tekniği ile emek üretkenliğindeki artış oranında metanın bireysel değeri düşer. Ancak hali hazırda pazarda metanın toplumsal değeri ortalama üretim şartlarından belirlendiği için, yeni tekniği uygulayan kapitalistte metanı diğerleriyle aynı değerden ya da belki daha azından değişime sunar. Örneğin bir metanın toplumsal değerinin 1 birim emek zaman olduğunu ancak bu uyanık kapitalistin metanın bireysel değerinin 0.5 emek zaman olduğunu varsayalım. Bu şartlarda metanı toplumsal değerden satan kapitalist, metanda somutlaşan değer ile toplumsal değer arasındaki fark kadar birim meta başına artı kâr elde eder. Aynı işçi sayısı ile aynı işgünü süresinde daha fazla bir artı değer kitlesine ulaşmış, böylece bireysel olarak nispi⁴ artı değer oranını yükseltmiştir. Ancak durum burada kalmaz. Kapitalist, kapitalistin kurdudur ve kapitalist kişileşmiş sermayedir. Emek verimliliğindeki artışa ve buna bağlı olarak piyasa da artan meta kitlesine eğer bir talep artışı eşlik etmezse, fiyatlar metanın toplumsal değerinin altında ama uyanık kapitalistin metanın bireysel değerinin üzerinde belirlenir. Bu, bir kısım kapitalist için artı kâr anlamına gelirken diğer bir kısmı için ortalama kârı dahi elde edememek demektir. Sermaye, sermayenin hareket yasaları gereği yeni teknikle üretim biçimine doğru akar. Bu akış esnasında eski üretim koşulları tarafından belirlenen metanın toplumsal değeri, bu koşullarda üretilen metalara talebi karşılamak için ihtiyaç kalmadığında yeni üretim koşulları tarafından belirlenmeye başlanır. Metanın piyasa fiyatı, arz ve talep yeni üretme biçimi ile üretilen metalar tarafından dengeye geldiğinde üretim fiyatı olarak metanın toplumsal değerine yakınsanır. Sonuç olarak yeni üretim koşulları metanın değerini belirler hale geldiğinde elde edilen artı kârlar ortadan kalkar ve herkes yeni bir teknolojik gelişmeye kadar yaklaşık olarak ortalama kâr oranında eşitlenir. Şimdi artı değer oranı herkes için aynıdır; ancak değişen şey, bir işgünüde üretilen meta kitlesi verimlilikteki artış oranına bağlı olarak artmış, metaların fiyatları ucuzlamıştır. İşçi sınıfı aynı sömürü oranı ve nominal ücretlerle geçmişe göre daha fazla bir kullanım değeri kitlesine ulaşabilir durumdadır. Reel ücretler yani değişen sermayenin para cinsinden

değeri yükselmiştir. Anımsayacağımız üzere emek gücünün değeri onun kendisini yeniden üretmek için ihtiyaç duyduğu metalar kitlesinin toplam değeri ile ölçülüyordu. Eğer üretim araçlarında meydana gelen bu gelişme emek gücünün değerine giren metalar kitlesinin yekûnunu belirler ölçekte ise sermaye sınıfı emek gücünün değerini düşürmek ve böylece işgününün sınırları değişmeksizin artı değer oranını artırmak yoluna (sınıf mücadelesinin sınırları ölçüsünde) gider. Bu yukarıdaki anlatı Kapital'in birinci cildine aşına herkesin bildiği nispi artı değer mekanizmasıdır. Amaç toplumsal bir kavram olan artı değer oranını nispi olarak yükseltmek değilken, rekabet, sermayenin amacını sonuç olarak onun sınıfsal iradesinden bağımsız olarak gerçekleştirmiştir.

Bireysel sermayenin nispi artı değeri artıran macerasının tahlili derinleştirildiğinde olayların birinci ciltte anlatıldığı basitlikte seyretmediği görülür. Engels'in veciz sözleri ile "üretimin toplumsallığı ve temellükün bireyselliği arasındaki kapitalizmin temel çelişkisi" sermayenin hareketinin her döngüsünde karşımıza çıkar. Sermayenin hareket yasaları toplumun her ileri atılım döneminde birbirleriyle zıt kuvvetler olarak işlemeye başlar. Bu zıt kuvvetlerin etkisi, toplumu, bir anda sonsuz gibi görünen mutedil seyirden devasa anaförlerin merkezine doğru çekiverir. Üretici güçlerin gelişimi, içinde devindiği üretim ilişkilerinin duvarlarında gerilimler üretir. Gerilimi anlamak için toplam etkiyi değil zıt güçlerin birbirleri üzerine uyguladığı kuvveti anlamak gerekir.

Bunun için ilkin kâr oranının toplam artı değer kitlesi / toplam sermaye (a/S) olduğunu anımsatalım. Nispi artı değer yarışı sonucunda daha az emek gücü ile daha büyük bir sermayenin hareketine geçirildiğini biliyoruz. Bu, emek gücünün toplam değerini ifade eden değişen sermayenin değişmeyen sermayeye göre düştüğü anlamına gelir. Buna bağlı olarak işgünü sabit kabul edilirse artı değer kitlesi de düşer. Marx'ın verdiği örnekle, havayla yaşadığı varsayılsa bile günde 12 saat çalışan iki işçi, her biri günde sadece iki saat çalışan 24 işçiden daha az artı değer üretir. Yani işçinin sömürü oranını ifade eden artı değer oranı artarken aynı zamanda artı değer kitlesinde azalış ya da artış hızında azalış söz konusu olabilir. Ama üretici güc-

lerdeki sömürü oranını artıran gelişme aynı zamanda sömürü kitlesinde azalışa neden olmaktadır. Her bir işçiyi düne göre daha fazla sömüren kapitalistin eline dünden daha az artı değer kitlesi geçmektedir.

İkinci olarak üretime yatırılan yeni sermayenin büyüklüğü değişen sermayeye oranla artarken, mevcut sermaye, metaların değerlerinin düşmesi ölçüsünde değer yitirir. Bu durum mevcut sermayeyi değerini korumak üzere yeni teknikle üretime zorunlu kılar. Ancak sermayenin zorunlu kaldığı bu hareket mevcut sermayenin değer yitimini durdurmak yerine hızlandırır.

Üçüncü olarak yeni teknikle gerçekleştirilen üretim bir yandan **kâr oranını düşürürken**, diğer yandan değişmeyen sermaye öğelerinin değerlerini düşürerek **kâr oranını artırıcı etki** yapar.

Dördüncü olarak sermaye birikim oranı, kâr oranına bağlıdır. Kâr kitlesinde sağlanması gereken mutlak artış (bu söz konusu olmazsa sermayenin kendisini büyütmesi söz konusu olamaz), toplam sermayede giderek artan oranlarda bir büyümeyi gerekli kılar. Kâr oranlarının düşme eğiliminin varlığında artan oranlı bir sermaye büyümesi ancak merkezileşme ve yoğunlaşma ile mümkün olabilir. Büyük balıklar, küçükleri yutmalıdır. Ya da sermaye büyümek için ulus dışı değer kaynaklarına yönelmek zorundadır. Ancak bu hareketin sınırları vardır.

Beşinci olarak emek üretkenliğindeki artış nedeniyle değişmeyen sermaye öğelerinin kitlesi artar. Üretim araçlarının kitlesinde meydana gelen bu artış ek emeğin emilmesine hizmet edebilir. Böylece bir yandan üretimde istihdam edilen emek gücü kitlesine talep artarken diğer yandan daha büyük bir değişmeyen sermaye kitlesini harekete geçirebilecek daha az emek gücü miktarı nispi aşırı nüfusun oluşumuna neden olur. Sermayenin daha fazla emek bağlamasına olanak sağlayan nedenler aynı zamanda nispi aşırı nüfusun nedeni olarak da karşımıza çıkarlar.

Bütün bu maddeler bize üretici güçlerin gelişimi karşısında harekete geçen birbirine zıt etki yapan güçleri anlatır. Ancak bu anlatım kapitalizmin krizlerini açıklamak için yeterli değildir. Çünkü bu güçleri hareket halinde, yani iş başında görmek gerekir. Krizleri anlamak için sıklıkla içine düşülen hata, karşımıza çıkan resimden yola çıkarak

teoriler üretmektir. Oysa kriz dediğimiz durum bir süreçtir. Hareket halinde bir öğeyi anlayabilmeyin yegâne yolu ise onu öncesi ve sonrası ile aşama aşama, dinamik olarak ele almaktır. Bu nedenle anlatımı betimleyici olmaktan çıkartıp açıklayıcı olmaya yönelmemiz gerekir.

Sermayenin birikimini sağlayan, bu nedenle sermayenin büyüme eğilimini teşvik eden temel unsur, **kâr oranlarının** büyüme veya küçülmesi değil kâr kitlesindeki **mutlak artıştır**. Bir kapitalist mutlak olarak kâr kitlesinde bir artış söz konusu ise bu büyüklük giderek azalan oranlarda olsa dahi sermayesini büyütme zorundadır. Çünkü alternatif, sermayeleşmemiş servettir. Onu yeni yatırımlardan alıkoyacak yegâne unsur, yeni yatırılan ek sermayenin (ΔS) getirisi olan artı kâr kitlesinin sıfır veya sıfırın altında olmasıdır. Bu koşul toplumsal ölçekte meydana gelirse sermaye yatırımları durur. Sermaye yatırımlarının durması ya da birikim sürecinin kesintiye uğraması krizin ilk uğrağıdır; ancak krizin kendisini birikim sürecinin kesintiye uğraması olarak kavramak krizin eksik kavranması anlamına gelir. Çünkü kriz, sermayenin sermayeye karşı savaşımı, bir yıkım sürecidir. Birikim sürecinin durması bu savaşımı ertelenemez, kaçınılamaz hale getirir. Bu nedenle öncelikle birikimin yani sermayenin genişlemiş yeniden üretiminin nasıl olanaksız hale geldiğini, daha sonra da çatışma dinamiklerini anlamaya çalışalım.

Marx ilkin bizi, kâr oranlarının düşme eğilimi yasasını açıklayamayan burjuva iktisadın birikimde meydana gelen kopuşu kâr kitlesinde bir azalışla izah edişindeki hokkabazlığı anlamaya davet eder. Bunun için de, koskoca Ricardo'nun nasıl hileye başvurduğunu teşhir etmekten geri durmaz. Ricardo, birikimin durmasına sebep olan kâr kitlesindeki düşüşü şöyle izah eder: "100.000 sterlinin yinelenen birikimi ile kâr oranının %20'den %19'a, %18'e, %17'ye sürekli azalan bir oranda düştüğünü varsayarak, sermayenin bu birbirini izleyen sahipleri tarafından elde edilen toplam kâr miktarının daima arttığını, sermaye 200.000 sterlin olduğu zaman 100.000 sterlin olduğu zamankinden daha fazla olacağını, 300.000 sterlin olduğu zaman daha da çok olacağını ve sermayenin her artışıyla azalan bir oranda olmasına karşın artacağını beklememiz gerekir. Bu giderek artış, ne var ki, ancak belli bir zaman için doğrudur... Böylece biri-

kim 1.000.000 sterlin olduğu ve karın %7 olduğu varsayıldığında, toplam kâr miktarı 70.000 sterlin olacaktır; ama şimdi eğer bir milyona 100.000 sterlin daha eklenecek olursa ve kâr da %6'ya düşecek olursa, sermaye miktarı 1.000.000'dan 1.100.000 sterline çıktığı halde sermaye sahiplerinin alacağı miktar 66.000 sterlin ya da 4.000 sterlin daha az bir miktardır." (7)⁵ Marx, Ricardo'nun varsayımındaki el çabukluğunu gözden kaçırmaz. Çünkü son hamlede sermayedeki büyüme %10 iken, kâr oranındaki düşme %14 kabul edilmiştir. Ricardo'nun yaptığı bu aritmetik hileye karşın Marx zıt kuvvetler arasındaki ilişkiye gönderme yaparak Ricardo'nun savunduğu tezin tam karşısında tutum alır. "Genel kâr oranında bir düşme eğilimi meydana getiren aynı nedenlerin, sermaye birikiminde bir hızlanmayı ve dolayısıyla, sermayenin el koyduğu artı-emeğin (artı-değer ve kârın) mutlak büyüklüğünde ya da toplam kitlesinde bir artışı nasıl zorunlu kıldığını göstermiş bulunuyoruz." (8). Yani yasa olduğu gibi kavrandığında kâr kitlesinde bir düşüşü bize dikte etmez. Ancak Ricardo'nun izah tarzı doğru olmasa bile açıklanması gereken bir görüngü ortada durmaktadır. Kapitalistin yatırımı durdurması, yani sermaye çevriminin kopması için ek sermayenin getirisinin sıfır veya sıfırın altında olması gerekir. Mesele, mekanizmanın Ricardo'nun bize sunduğu gibi nicel bir sorun olmamasıdır. O meseleyi bir aritmetik sorunu olarak sunarken, gizliden gizliye, sermayenin içsel çelişkilerinin üretici güçlerin gelişimi sonucunda üretim ilişkilerinde yaşanan çatışmanın sonsuz bir sistem olarak sundukları üretim tarzının aslında hiçte mutlak ve sonsuz olmadığını gösterdiğini sezinler ve bunu yok saymaya çalışır. Marx'ın bu bakış açısına itiraz etmemesi düşünülebilir mi? O, bu akıl yürütmeye itirazını tam da gizleneni görünür kılarak yapar. 'Ne var ki, birikim sürecinin kapsamına giren bu iki ögenin, Ricardo'nun yaptığı gibi, yalnızca yan yana, sükûnet içinde duran şeyler gibi görülmemesi gerekir. Bunlar, kendilerini çelişkili eğilimler ile görüngülerde ortaya koyan çelişkileri içerirler. Bu zıt güçler aynı zamanda birbirlerini zıt yönde etkilerler.' (7, p. 220). Bu zıt yönde etkileri (yukarıda özetlemeye çalıştık) saydıktan sonra o meşhur tespitini ekonomi politığın bağrına saplar "Kapitalist üretimin gerçek engeli, sermayenin kendisidir." (7, p. 221).

Kapitalizmin krizini anlamak demek bu zıt yönlü etkileri işbaşında görmek demektir. Bu sayede Kapital'in ikinci cildinde bahsedilen üretim anarşisinin nasıl "kâr oranlarının düşme eğilimi yasası" altında nispi aşırı sermaye üretimi biçimini aldığını, bir yanda metalar halinde yığılı sermaye diğer yanda sermaye ile ilişkilenelememiş yani varlığını toplumsal olarak üretmenin kapitalist biçiminden uzak kalmış aç insanlar yığına dair acıklı tabloyu yarattığını anlamak mümkün olabilir.

Şimdi önümüzde her birini yanıtladıkça yenileriyle karşılaştığımız bir dizi soru bulunmaktadır. İlkinden başlayalım: Nüfus fazlalığı varlığında sermaye fazlalığı nasıl olur? Bu soru doğrudan doğruya kriz bağlamına ait bir sorudur. Çünkü anımsanırsa Marx, nüfus meselesini tartışırken Malthus'tan farklı olarak nüfus fazlalığını mutlak değil, sermaye ile ilişkili bir kavram olarak ele almaktaydı. Marx'a göre aşırı nüfus, nispi bir kavramdı ve sermaye ile ilişkilenemeyen nüfusa **nispi aşırı nüfus** demektedir. Bunun en genel nedeni ise sermaye büyüklüğü ile nüfus büyüklüğü arasındaki dengenin bozulması yani sermaye yetersizliğidir. Oysa şimdi Marx yeni bir durumdan söz etmektedir. Sermaye fazlalığı şartlarında nüfus fazlalığı nasıl olur? Çünkü bunalım koşullarında karşımıza çıkan hem sermaye fazlası, hem de nüfus fazlasının birlikte görünmesidir. Yani aşırı nüfusa neden olan şey bu şartlarda sermaye eksikliği değildir. Peki, **aşırı sermayeden** ne anlamak gerekir? Aşırı sermaye, yeni bir ek sermaye yatırımı (ΔS) ile elde edilecek artı değer (ya da kâr) kitlesinde artışın 0'a eşit olması ya da 0'ın da altına düşmesidir. Böyle bir koşulda kapitalist için sermayesini büyütme anlamsızlaşır ve birikim sürecine eklenemeyen ΔS 'ler aşırı sermayeyi oluşturur. Sözü geçen aşırı sermaye şu ya da bu veya bir kaç önemli üretim alanını etkilemekle kalmayıp, bütün üretim alanlarını içerisine aldığında mutlak aşırı üretim olur. Şimdi karşımızda yanıtlanması gereken ikinci bir soru bulunmaktadır. Eğer bu ilişki Ricardo'nun anlatımında olduğu gibi aritmetik bir ilişkiye bağlı değilse, aşırı sermaye üretimi ile kâr oranlarında düşme eğilimi arasında nasıl bir ilişki vardır? Marx buna dair iki yol tarifler; ya "kâr oranı, rekabetin etkisi altında, aşırı sermaye üretimi nedeniyle düşmektedir." Ya da "daha çok bunun tersi olabilir; düşen kâr oranı nedeniyle rekabet savaşı başlar ve sermayenin aşırı

üretimi de aynı koşullardan doğar” (7, p. 224). Öyle ise bu ikinci yolun uğrakları nelerdir, bunun açığa çıkartılması gerekir.

Nispi aşırı nüfusa neden olan şartların aynı zamanda emek talebini de artıran şartlar olduğunu söylemiştik. Emek üretkenliğini artıran üretici güçlerdeki gelişme daha az emek gücü ile daha büyük değişmeyen sermayenin harekete geçirilmesi anlamına geliyordu ve bu da sonuç olarak nispi aşırı nüfusun doğmasının nedeni oluyordu. Ancak çevrimin gönenç döneminde, yani bir yanda artı kâr arayışındaki yeni sermayenin diğer yanda emek verimliliğindeki artış nedeniyle değer yitimine uğrayan ve bunu telafi yollarını ararken aynı girdaba sürüklenen mevcut sermayenin emek talebi nedeniyle ücretlerde bir yükseliş söz konusudur. Henüz bu aşamada bir yanda kâr oranları düşmekteyken diğer yanda bunu belirli oranda da olsa frenlemesi beklenen artı değer oranında bir artma söz konusu değildir. Tam tersine “değişir sermayenin para cinsinden değerindeki bir yükseliş (ücretlerdeki yükseliş nedeniyle) ve artık emeğin gerekli emeğe oranındaki buna karşılık gelen azalmadan kaynaklanan bir sermaye bileşimi değişimi olur.” (8). Şimdi sermayenin değer bileşimi teknik bileşimi nedeniyle değil artı değer oranında ki değişim nedeniyle değişmektedir. Yani kâr oranlarındaki düşme, şimdi üretici güçlerdeki gelişmeden değil bu düşmeye eklenen ücretlerdeki yükseliş nedeniyle meydana gelmektedir. Sonuçta “... sermaye, işçi nüfusuna oranla, bu nüfusun sağladığı mutlak emek zamanının uzatılmasını da görece artık emek zamanının genişletilmesini de olanaksızlaştıracak ölçüde büyür büyümmez (emek talebinin çok güçlü olduğu, yani ücretlerin yükselme eğilimi gösterdiği bir durumda, ikincisi hiçbir şekilde gerçekleştirilemez); bir başka deyişle, büyümüş olan sermaye, yalnızca büyümesinden önce ürettiği kadar, hatta daha az artık değer kütlesi üretmeye başladığında, sermayenin mutlak bir aşırı üretimi söz konusu olur...” (8). Sermayenin anlattığımız mutlak aşırı üretimi kendisini gerçek yaşamda atıl sermaye ile faal sermayenin çatışması olarak gösterir. Eğer toplam kâr kitlesi yeni sermaye yatırımı ile artırılamıyorsa, atıl sermayenin gerçek sermaye niteliğine kavuşması ancak faal sermayeyi yerinden etmesi ile mümkün olabilir. Ve bu durum yani atıl sermayenin faal sermaye üzerindeki baskısı, faal sermayeyi

yeni daha düşük bir kâr oranına razı edebilir. ΔS 'in bir kısmı küçük dağınık sermaye kitleleri olarak yeni sermaye sürgünlerini oluştururken, bir kısmı da kendi başına iş görme yeteneğine kavuşamadığı için kredi mekanizmasına akar. Yine ΔS 'in bir başka parçasını da faal sermayenin bir uzantısı olarak iş gören kapitalistlerin ellerinde bulunur. Bu kapitalistler ya ellerindeki bu atıl sermayeyi mevcut sermayelerinin değer kaybını önlemek için ellerinde işlevsiz bir biçimde tutmaya devam ederler ya da ödenmesi gereken bedelin büyüğünü rakiplerinin sırtına yüklemek için kullanırlar.

Marx'ın anlatısından şunu anlıyoruz: Üretici güçlerin gelişimi tek bir mekanizmayla kâr oranlarında düşüş etkisi yapmaz. Karşımızda zıt yönlü kuvvetlerin etkisiyle ortaya çıkan eş zamanlı veya bir birini takip eden süreçlerde işleyen üç farklı mekanizma vardır. Bunlardan ilki bizatihi sermayenin organik bileşeninde meydana gelen artmadır; ikincisi henüz nispi artı değer artmadığı yani emek gücünün değerine giren metallerin fiyatlarının düşmesine rağmen ücretlerin buna uygun olarak düşmediği⁶ koşullarda kâr oranlarını ani ve keskin biçimde düşürmesidir ve üçüncüsü toplam toplumsal sermayenin kâr kitlesine bölünmesi ile hesaplanan kâr oranında getirisi olmayan ΔS 'in hesaba katılmasıdır.

Çatışmanın nasıl çözümleneceği sorunun içerisinde gizlidir. Üretici güçlerdeki gelişmeyi geri almak mümkün olmadığına göre çözüm en az ΔS 'in büyüklüğünce sermayenin yıkılması ve emek gücünün değerinin geriletmesidir. Bedeli kimin ve hangi oranda ödeyeceği ise sınıf savaşımının konusuna girer.

Üretken sermayenin bir kısmı fiziki olarak yıkılır. İşlemeyen fabrikalarda zamanın acımasız elleri onun maddi tözünü gün be gün yok eder. Bir kısmı ise değer yitimine uğrar. Ya tümünden değersizleşir, ya da kelepirci pazarında yeni kapitalistlerin eline geçer. Öte yandan ilk çalkantı ve feryat çılgınlıkları hisse senedi piyasasından gelir. Sermaye değeri sadece kâr paylarına bağlı olan ödeme emirlerini içeren kağıtlar, kârların hayale dönüşmesi ile birlikte, intihar pusulaları haline gelir. Yine varsayılmış fiyat düzeylerine göre düzenlenmiş çek ve senet zincirleri artarda kırılır. Para, ödeme aracı işlevini yitirince, tüm sermaye ilişkileri güven buna-

limına sürüklenir. Güven bunalımı ilişkileri bozmaz, tam tersine bozulan ilişkiler kendisini güven bunalımı olarak gösterir. Ve üretimdeki durgunluktan işçi sınıfı da nasibini alır. Bir kısım işçi işten çıkarılır, yapay bir aşırı nüfus peydahlanır ve çalışan işçiler örgütlülük düzeylerine bağlı olarak ücretlerin eski ortalamaların altına düşmesine razı edilirler.

Kriz ve Dünya Pazarı

Kapitalizm, dünya pazarını, kapitalist dünya pazarına dönüştürerek var olur. Dünya pazarı kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi için ön koşuldur. Ancak kapitalist üretim ilişkileri bu ön koşulun inkârını gerekli ve zorunlu kılar. Dünya pazarı, kapitalist dünya pazarına dönüştükçe, iş bölümü, tüm dünya insanlarını aynı tarihsel hareketin rüzgârıyla dalgalandırır. Böylece tarih, ilk kez tüm insanlığın ortak tarihine dönüşür.

Kapitalizm uzak pazarları, ulus ötesi pazarlara dönüştürür. Sınırlar bir cetvelin en kısa aralıklarıyla ölçülür hale gelir. Ekonomiler kapitalistleştikçe dünya pazarına eklenmez, dünya pazarına bağlı farklı üretim tarzları kapitalistleşir. Kapitalizmin ölçeği ilk gününden itibaren dünya pazarıdır. Çevrimsel kriz dönemleri ise kapitalist dünya pazarının genişleme dönemleridir. Bu nedenle çevrimsel krizlerin analiz ölçeği dünya pazarı olmak zorundadır. İster kendisini gümrük duvarları ile izole etmiş, isterse tüm kapılarını sermayenin her türlü hareketine açmış olsun bir kapitalist ulus ancak diğer uluslarla ilişkisi içerisinde anlaşılabilir. Kriz ve kapitalist dünya pazarı meselesine dair ilk elde sunlar söylenebilir:

Sermayenin organik bileşeni farkları, bir ulusta birbirini izleyen farklı gelişme dönemlerini anlatır. Aynı zamanda organik bileşen farklılıkları, farklı uluslararası farklı gelişme düzeylerini de anlatır. Ancak değer yasasının uluslararası işleyişi ulus içinden farklı olduğu için, sermayenin organik bileşenindeki farklılıklar uluslararası, ulus içinden farklı sonuçlar doğurur. Dünya pazarında metalar piyasa değerlerini temsil eden dünya pazarı piyasa fiyatları üzerinden değişir. Her ulusun dünya pazarına sunduğu metaların farklı ulusal piyasa değerleri, paranın nispi değeri üzerinden tek bir dünya piyasa fiyatına dönüşür. Her iki ulusta

kazanır ancak bir ulus diğerinden fazla kazanır. “Biri diğerinin artı emeğinin bir bölümünü sürekli mal edinebilir, bunun için değişime hiçbir şey vermez, yalnız, **bu mal edinmenin ölçüsü kapitalist ile işçi arasındaki değişimde olduğu gibi değildir (abc).**” (9) Değer yasasının işlediği şartlarda ulusların ulusları sömürdüğü söylemi Marksizm’e aykırı, bilim dışı bir dogmadır. Benzer biçimde kapitalistler kapitalistleri, işçiler işçileri sömürmez.

Ulusların sermayenin organik bileşen farkları, ulusal artı-değer oranları veri kabul edildiğinde farklı kâr oranlarına tekabül eder. Bir ulus için dış pazar olan şey bir başka ulusun iç pazarıdır. Farklı organik bileşene sahip sermayeler tarafından üretilen özdeş metalar, dünya pazarında, ulusal piyasa fiyatlarını temsil eden dünya pazarı piyasa fiyatları üzerinden değişir. Değer yasasının uluslararası uygulanmasında artı değer oranında farklılığa yol açan emek yoğunluğu farkları veri kabul edilirse, rekabet nedeniyle piyasa fiyatları metaların değerlerine inmediği koşullarda, daha üretken emek, daha yoğun emek sayılır. Bu durum özellikle nispi artı değer yarışının başladığı, ancak henüz rekabet nedeniyle fiyatların yeni üretim koşulları tarafından belirlenmediği aşamada yüksek organik bileşene sahip sermayelerin görece geri organik bileşene sahip pazarları ele geçirmesi anlamına gelir. Yasanın işleyişi (üretken emeğin yoğun emek kabul edilmesi) dünya pazarında iş bölümünün şekillenmesine yol açar. Yasanın anlaşılabilirliği, paranın nispi değerinin anlaşılması ile mümkündür.

Bir teknolojik devrim süreci faal sermaye ve çözülmüş sermaye oranına göre uluslara farklı etki- de bulunur. Örneğin sabit sermayesinin %70’i bağlı %30’u çözülmüş bir toplumsal sermayeye göre %30’u bağlı, %70’i çözülmüş bir toplumsal sermaye emek üretkenliğini artıran teknik gelişmeyi daha düşük maliyetle uygular. Bu durum görece daha geri ulusların sıçramasını sağlayan eşitsiz gelişim yasasının temelini oluşturur. Aynı yasanın işleyişi dünya pazarında iş bölümünün yeniden tanımlanması ve pazarın her seferinde yeniden düzenlenmesini (paylaşılmasını) zorunlu kılar; 1870 bunalımının İngiltere’nin dünya pazarı üzerindeki mutlak hâkimiyetine son verip ABD ve Kıta Avrupa’sını öne çıkarması ya da 1929 bunalımının dünya pazarında yeni konum arayışına giren Almanya’yı savaşa sokması gibi.

Emek üretkenliğini artıran nedenler dünya pazarında düşük organik bileşenli sermaye ile ilişki kuran ekonomileri artı değer oranını artırarak rekabet etmeye zorlar. Bu durum sınıf savaşımının bu uluslarda daha keskin yaşanmasına neden olur. Krizlerin “merkezde denge olanağı, uç bölgelerdenkinden fazladır.” (2, p. 78).

Aşırı sermaye (ΔS) üretiminin artırdığı spekülasyon iştahı, sermaye eksikliği çeken pazarları atıl sermayenin oyun alanı haline dönüştürür.

Teknolojik gelişmeler sınai sermayenin göçüne olanak sağlayarak dünya pazarında iş bölümünü yeniden şekillendirir. Sınai sermayenin uluslararası göçü ile sınai metallerin ithalat veya ihracatının yarattığı sonuçlar birbirinden farklıdır. Birinci halde yatırımı gerçekleştiren sermayenin bağlı olduğu ulus yararına sonuçlar oluşurken, ikinci halde emek araçları ithalatına yönelen ulusun gelişimi gözlemlenir. Her iki durumda kısa vadede bunalımın gecikmesi sonucunu üretirken, sonuç olarak uzun vadede daha geniş ve derin bir bunalım sonucunu üretir. Bugün yaşanan teknolojik devrime bağlı olarak sınai sermayenin uluslararası hareketinin her iki biçimi de söz konusudur. Bu nedenle tek tek ulusların kriz sürecindeki durumları ele alınırken sınai sermaye hareketlerinin özgül durumu göz önüne alınmalıdır.

Mutlak rant, üretimi kalıcı tekel koşullarına bağlı bir metanın, üretim fiyatı ile piyasa fiyatı arasındaki farktan oluşur. Üretim fiyatının, maliyet + (ortalama kâr x S) olduğu düşünülürse kâr oranı düşüldükçe mutlak rant artar. $a/S = k/S = (k1 + f + r)/S = (k1/S) + (f/S) + (r/S)$ eşitliği göz önüne alınacak olursa, toplam kârın bölüşümünü ifade eden bu denklem mülk sahibi sınıflar arasında çatışmanın hangi ekseninde gerçekleşeceğini gösterir. Her çevrimsel bunalım döneminde neden rant içeren meta üretim alanlarına yönelik olarak savaşım yaşandığı yine bu denklem sayesinde anlaşılabilir.

Kâr oranlarının düşmesi sonucunda geçmiş sermaye birikim oranlarını sağlayabilecek asgari değişmeyen sermaye değerlerini büyütür. Kâr oranında düşmenin kâr kitlesinde artış ile telafi edilebilmesi ancak sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşması ile sağlanabilir. “Düşen bir kâr oranında, kâr kitlesinin aynı kalabilmesi için, toplam sermayede büyümeyi gösteren çarpanın, kâr oranındaki

düşmeyi gösteren bölene eşit olması gerekir.” (7, p. 198). Sermaye birikim oranlarında bu artış zorunluluğunun diğer bir çözümü gelişmiş ulusların kapitalistlerin sermayelerini büyütme yollarını daha az gelişmiş ulus ekonomilerinde aramalarına yol açar.

Kâr oranlarının düşme eğiliminin yarattığı meta, para ve üretken sermayenin uluslararası hareketliliğindeki artış eğilimi, bu hareketliliğin yarattığı sonuçlara göre kapitalist devletin dönemsel olarak farklı politikalar izlemesine neden olur. Gönenç dönemlerinde daha çok sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasından yana liberal politikalar tüm dünya pazarına hâkimken rekabetin can pazarına dönüştüğü dönemlerde gümrük vb. koruma duvarları örülür. Böylesi dönemlerde dünya pazarına gönenç döneminde hâkim olan sermayenin ortak çıkarları söylemi yerini çıkar çatışmasını içeren bir dile bırakır. Şimdi her ulusun sermayesinin kendi bacağından asılma dönemi gelip çatmıştır, politik araçların ekonomik araçların uzantısı olduğu çırılçıplak görünür hale gelir.

2008 Krizinin Özgül Yapısı

Şimdi yukarıda özetlenen genel kriz teorisi ışığında halen içinde devinmekte olduğumuz 2008 krizini ele alabiliriz. Bunun için önce 2008 krizinin diğer krizlerden ayrılan özgül yapısına kısaca değinip daha sonra kriz sürecinde dünya pazarında yaşanan kriz görüngülerini anlamaya çalışalım.

Yazının genel çerçevesini kriz ve dünya pazarı meselesi oluşturduğu için 2008 krizinin gerçek tarihsel önemini oluşturan özgül doğasına yazının boyutları içerisinde sadece değinmekle yetineceğiz. Tanıklık ettiğimiz krizin ayırt edici özelliği, bu krize neden olan üretici güçlerdeki gelişmenin sadece emek verimliliğinde niceliksel bir artışa neden olmakla kalmayıp aynı zamanda emeğin niteliğinde köklü bir dönüşüm döneminin kapısını aralamasıdır. Marx buna benzer bir dönüşümden manüfaktürden makinelî üretime geçiş aşamasında söz eder. Kapitalist öncesi üretim biçimlerinin emek aracı el aletidir. Alet, iş görürken elin uzantısı olarak işlev gören aparatlara denilir. Marx, Felsefenin Sefaletinde büyük bir açıklıkla feodalizmi yel değirmeninin, kapitalizmi buharlı motorun imlediğini söyler. Daha sonra Kapital’de, ilginç biçimde,

kapitalizmi makineli üretimle değil manúfaktür ile başlatır. Üretim ilişkileri açısından bu tarihlemeye bir sorun yoktur. Çünkü Marx'a göre kapitalizm genelleşmiş meta üretimdir. Meta üretiminin genelleşmesinin ölçüsü ise emek gücünün meta olarak ortaya çıkmasıdır. Peki, madem öyle, EPEK'in önsözünde haykırarak dillendirdiği üretim ilişkilerini üretici güçlerin gelişimine bağlayan cümleler boşuna mıdır? Manúfaktür bölümünün ayrıntılı bir okuması bunun böyle olmadığını gözler önüne serer. Marx orada şöyle söyler: "Çok sayıda parça işçinin birleşmesi ile oluşan kolektif işçi, manúfaktür döneminin kendine özgü makinesidir." (10). Kolektif işçinin ortaya çıkışı sonucunda, yani elbirliği ile birbirine bağlanmış ve işin bir parçasını yapmakta yetkinleşmiş ancak bunun sonucunda vasıfsızlaşmış parça işçilerin ortaya çıkışı, aletin bir güç kaynağına bağlanmasını teknik olarak olanaklı hale getirmiş ve makineli üretime geçiş mümkün olmuştur. Makineli üretim ile kolektif işçili üretim arasındaki temel fark güç kaynağının üretim sürecindeki konumundan kaynaklanmaktadır. Birisinde güç kaynağı kol gücü iken diğerinde güç kaynağı dışsaldır. Bu niteliksel dönüşümde güç kaynağının ne olduğunun özde hiçbir önemi yoktur. İster su, ister rüzgâr, isterse buhar olsun... Makineli üretim ile birlikte kol emeği ve beceri (ustalık-hüner) emek aracının özelliği haline gelir ve insan, üretim aracı karşısında özne konumunu kaybeder. Şimdi özne emek aracı olan makinedir ve onun karşısında ona bağımlı pozisyona sahip insan, makinenin karşısında nesneleşmiştir. Bu değişim aynı zamanda kol emeğini makinenin bir unsuru haline dönüştürdüğü için o güne kadar geçerli olan kol emeğinden kaynaklı toplumsal ayrışmaların ortadan kalkmasının maddi zeminini de sağlar. Kadın ve çocuk emeği üretim sürecine dâhil olur. Daha sonra kapitalizmin tüm dönemleri boyunca üretici güçlerde meydana gelen gelişmeler aslında üretici güçlerin temel yapısında bir değişikliğe yol açmamıştır. Değişim, makinenin üç temel unsuru olduğu düşünülürse, bu üç unsurda yani güç kaynağı, alet ve güç aktarıcı mekanizmada meydana gelen gelişmelerden mütevellittir. Güç kaynağında meydana gelen gelişmeler emek üretkenliğinde hemen pek çok üretim kolunda sıçramalı artışlara neden olurken, güç aktarma mekanizmasında meydana gelen

gelişmeler daha kısmi ve alet kısmında meydana gelen gelişmeler de lokal emek üretkenliği artışlarına neden olmuştur. Şimdiye değin bizim teknolojik devrim olarak adlandırdığımız tüm gelişmeler güç kaynağında meydana gelen gelişmelere bağlıdır. Bu durumun tek istisnası torna tezgâhının icadıdır. Bu sayede emek aracı yapan emek araçları mümkün hale gelmiştir. Torna tezgâhının önemi birinci kesim ile ikinci kesim arasında birikim dengelerinin yeniden şekillenmesi açısından önem arz eder.

2008 Krizi, kâr oranlarının düşmesine bağlı çevrimsel bir krizdir. Bu krizi sıradan çevrimsel krizlerden ayıran onun da tıpkı 1870 ve 1929 krizleri gibi tarihsel bir kriz olmasından kaynaklanır. Emek üretkenliğindeki sıçramalı artış, zıt yönlü etkilerin işlemez olduğu noktada bir crash'a neden olmuş ve yıllarca etkisi devam eden ve devam edeceğini öngördüğümüz bir kriz evresine girilmiştir. Ancak 2008 krizinin nedeni olan emek üretkenliğinin artışı makinenin temel unsurlarında bir değişime bağlı değildir. Kriz, chipli üretimin sonucunda ortaya çıkmış, güç kaynağı, aktarım mekanizması veya aletin yapısında değil makinenin denetim noktasında bir değişiklikten kaynaklanmıştır. Chip'in asıl işlevi emek aracı karşısındaki işçinin kafa emeğinin yerini almasıdır. Makine ile kol emeği emek aracının unsuru haline gelirken, şimdi, chip ile kafa emeği emek aracının unsuru haline gelmektedir. İşte bu sayede tam otomasyon, yani üretimin insan emeği olmadan gerçekleşmesi bir olasılık olmaktan çıkmıştır. Emek artık üretimin zorunlu bir unsuru değildir. Öyle ise üretim tümünden emek olmaksızın gerçekleşebilir mi? Bu sorunun yanıtı emeğin türüne bağlı olarak değişkenlik gösterir. İnsan emeğinin binlerce yıldır üretim için zorunlu olduğu kafa ve kol emeği türleri şimdi emek aracının unsuru haline gelirken geriye hayal etmek, tasarlamak ve estetik emek türleri yani belki de kafa ve kol emeğine üretici emek derssek buna da yaratıcı emek diyebileceğimiz emek türleri kalmıştır. Bu gelişme üretim ilişkileri kapitalist olduğu sürece insanı korkutan ancak kapitalist üretim ilişkilerinin aşıldığı koşullarda başka bir toplumu, komünist bir toplumu muştulayan bir gelişmedir. Çünkü üretim için emeğin zorunlu olmaktan çıkması, zorunluluk dünyasından gönüllülük dünyasına geçişin kapılarını aralar. Şimdi

kafa ve kol emeği arasındaki ayrım bu iki emek türünün de emek aracının unsuru haline gelmesi, bir anlamda emek aracında birleşmesi sonucunda aşılış, insanın ihtiyaç duyulan yegâne emeği onu özgürleştirecek yaratıcı emeğin yani hayal etmek, tasarlamak ve estetik emeğin hâkim olacağı bir dünya mümkün olmuştur. Bugün sınıfsız bir toplum sadece bir avuç romantik düşlerin ürünü ya da bin bir bedelle örülmesi gereken geçiş süreçlerinin ufku değildir. Artık insanlık bayraklarının üzerine “herkesten yeteneğince, herkese ihtiyacınca” şiarını sınıfsız toplumun burçlarını gördüğü için yazabilecektir. Komünizm denilen ideal elle tutabileceğimiz kadar yakın, kapitalizm denilen ve her bir anı kan ve gözyaşı ile kirlenmiş üretim tarzının bir adım ilerisinde yeşermektedir.

2008 krizi Wall Street’te patlak verip General Motors’a kadar yayıldığında yığınlar ilginç biçimde CEO’ların maaşlarını tartışmaya başladı. Sermayenin tekil sermayeden sınıfın sermayesine evrildiği, üretim ve dolaşım alanının neredeyse bütünü hisse senetli şirketler ve bankaların denetimine girdiği bir ülkede bu durum aslında hiçte şaşılacak bir gelişme değildi. Bir yanda batamayacak kadar büyük şirketler, diğer yanda toplumsal sermaye... “Özel mülkiyet olarak sermayenin kapitalist üretimin kendi çerçevesi içerisinde ortadan kalkması” çerçevesi içerisinde ortadan kalkması (7, p. 386)’nın toplum tarafından bilince çıkartılması basit ancak çarpıcı bir ifadeye kavuşuyordu. Sermayenin nasıl yönetildiği meselesi belki o an Maldivlerde güneşlenen ya da bir kumar masasında içkisini yudumlayan hisse senedi sahibinin ya da bir fon yöneticisinin meselesi olmaktan çıkmış, tüm toplumun meselesi haline gelmişti. Toplum bir an öndeki engelleri aşsa ve sermayenin yönetim ve denetiminden sorumlu olanları atama yetkisini eline alsansa sanki mülkiyeti elinden alınmış ve bu sefer gerçek anlamda sermayesi toplumsallaştırılmış, mülksüzleştirilen %1 dışında kimse bu işten dertlenmeyecek gibiydi. Adına ister işçi demokrasisi, ister sosyalist demokrasi, isterse devrimci demokrasi deyin, toplumsal zenginliğin denetim ve yönetimi, özünde, sermayenin merkezleşme ve yoğunlaşmasının aldığı boyut hesaba katılırsa bir kaç yüzü asla aşmayacak CEO’nun tayininden başka bir anlam taşımıyordu. Üretim anarşisinin en çılgin anında planlı bir ekonominin tüm şartla-

rı hazır görünüyordu. Emeğin üretim araçları karşısındaki konumu hızla değişirken La Plata devletlerinin avladığı hayvanı bir uzva indirgeyen anlayışı şimdi gerçekten anlamsız ve acımasız değil miydi? Duyum dünyası en az bir sanatçının, bilim insanının kadar geniş, ‘*sabah ava çıkıp, öğleyin balık tutacak ve akşam eleştirmenlik yapacak*’ komünist insanın zamanı gelmemiş miydi? Ve o insan şimdi üretimin yönetiminin bilgisayar üzerinde kimi rakam ve grafiklerin takibinden başka bir özelliği olmayan işi yapamaz mıydı? Bunun öndeki tek engel tarihin başlangıcındaki tüm kamusal işlevlerini yitirmiş ve çıplak bir zor aygıtından başka bir anlam taşımayan devletin kendisi değil miydi? Sanki doğum anı gelmiş bir gebe doğuma yardımcı olacak ebeyi bekliyordu; doğum kolay, ağrısız ve bilimin ve deneyimin yol göstericiliğinde olsun diye. 2008 Krizi kapitalist üretim tarzının komünizm öncesi aşamasının ilanıdır. Onun özgül yapısını bu verir.

Krizin Üç Evresi

Sermayenin, sınıfın sermayesine dönüşümü kredi sisteminin ürünüdür. Borç verilebilir sermayenin serüveni, fiktif (hayali) sermayede en fetiş halini alır. Bu nedenle bireysel sermayenin sınıfın sermayesine dönüşüm süreci, içerisinde aynı zamanda fiktif sermaye gelişimini de barındırır. Fiktif sermaye, faiz getiren sermayeden farklı olarak gerçek sermaye üzerinde bir mülkiyet hakkı doğurur. “Ama bu mülkiyet hakları, bu sermayeyi bir kimsenin tasarrufu altına sokmaz. Bu sermaye geri çekilemez. Bu haklar, yalnızca, bu sermaye tarafından üretilecek artı-değerin bir kısmı üzerinde yasal haklar sağlar. Bu haklar da gene, gerçek sermayenin kâğıt üzerindeki bir kopyası halini alırlar; sanki bir mala ait yükleme belgeleri, yüklenilen maldan bağımsız ve onunla eşzamanlı ayrı bir değere sahip bulunabilirmiş gibi. Bunlar, mevcut olmayan bir sermayeyi nominal olarak temsil eder. Çünkü, gerçek sermaye, bunlarla yan yana bulunur ve kopyaların bir kimseden başka bir kimseye aktarılması ile el değiştirmiş olmaz. Bunlar, yalnız belli bir geliri temsil ettikleri için değil, satışları yoluyla, sermaye-değerler olarak karşılıklarının elde edilebilmesi nedeniyle de faiz getiren sermaye biçimine girerler.” (7, p. 423). Fiktif sermayenin getirisi, yani temettü, faiz gibi değerlendirildiği

için, bu getiri üzerinde hak talebinden başka bir anlamı olmayan *hisse senetlerinin değeri* tıpkı faiz getiren sermaye gibi belirlenir: Şu kadarlık sermaye bu kadar faiz getiriyorsa, bu kadarlık temettü getiren hisse senedinin değeri de şu kadardır. Bu nedenle hisse senetleri gerçek sermayenin değerinden bağımsız olarak geçerli faiz oranlarına ve çoğu zamanda beklentilere göre fiyatlanır. Beklentilere dayanan bu fiyatlama eğilimi açıktır ki spekülative bir eylemdir. Aşırı sermaye üretiminin çoğalması spekülasyona genel bir nitelik kazandırır.⁷ Şimdi bir geliri temsil eden her kâğıt bir oyun aracına ve tüm dünya bir oyun alanına dönüşmüştür. 2008 Krizinden on yıl önce 1997-98'de Tayland, Endonezya, Güney Kore ve Malezya'da başlayıp diğer Asya ülkelerine yayılan, 1998'de Rusya ve Brezilya'yı vuran, Kasım 2000 ve Şubat 2001'de Türkiye'yi ve en son Arjantin'e ulaşan ve pek çoklarıncakendi başına bağımsız bir olgu olarak finansal kriz diye adlandırılan dalga, dinamiklerini 2008 krizinde açık eder. Şimdi geriye dönüp bakıldığında daha açık görülecektir ki, tüm bu geçmiş dalgalanmalar ardı sıra gelecek büyük şoku önlemek için sermayenin uluslararası hareketinin sonucu olan gelişmelerdir. Dünya pazarında, her türlü sermaye hareketinin önündeki engellerin (Sosyalist Sistemin çöküşünün de etkisiyle) kaldırıldığı koşullarda, spekülative nitelik kazanan atıl sermayenin, nasıl sermaye açığı olan ekonomileri hallaç pamuğu gibi attığını gözlemleriz. Aynı dinamikler, 2008'e gelindiğinde, ABD'de hisse senedi piyasasını çöktürirken kimse bumerangın geri döndüğünü ve artık geciktirici nedenlerin işlemez noktaya geldiğini düşünmüyordu. Oysa mortgage ve türev piyasa kodlarıyla adlandırılan oyun alanlarında yaşananları açıklamanın tek yolu burjuva aklı tümüyle tersine çevirmekten geçer. Mortgage piyasasında meydana gelen çöküşü, krizlerin simit sakız satmakla aşılacağını sanan akıl, geri dönmeyen kredi ödemelerine ve bunun nedeni olan işçi sınıfının kontrolsüz harcamalarına bağlayarak anlatır. Bu konunun kısa bir değerlendirmesi bile meseleinin nasıl tepe taklak ele alındığını gösterebilir. Eğer bir gelire bağlı olan bir kâğıdı metalaştırdıysanız ve bu metanın fiyatı kendi değerine bağlı olarak değil de getirisinin temsil etmesi gereken sermaye büyüklüğüne göre belirleniyorsa, faiz oranları düştüğçe elinizdeki metalaştırdığınız kağıdın

fiyatının artacağı kuşkusuzdur. Yani, eğer bir kâğıt 10 lira getiriyorsa ve faiz oranı %10 ise 100 lira fiyata sahiptir. Gelir sabit kabul edilir de faiz oranları %5'e düşerse, şimdi elinizdeki metalaşmış kâğıdın fiyatı 200 lirayı temsil eder hale gelir. Kâr oranlarının düştüğü dönemde olan budur. Ancak kriz yaklaşıp da, şirketler ödeme vaatlerini yerine getirmek ve paraya geçmek için bankalara başvurmaya başladığında ve alım satım işlemlerinin yavaşlamasına bağlı olarak dolaşım alanının ihtiyaç duyduğu para miktarı arttığında, faiz oranları tırmanışa geçer. Faizlerin artışı kâğıtların fiyatlarında tam tersi bir eğilimi başlatır. Soru şudur: mortgage'de çöküş kredi ödemeleri yapılamadığı için mi gerçekleşti, yoksa mortgage piyasası çöktüğü için mi kredi geri ödemeleri gerçekleşemedi?⁸ Soruyu şöyle yanıtlamak mümkündür: Bankalar gayrimenkul alımında iş görmek üzere alıcıları kredilendirir. Verilen kredi karşılığında ise satın alınan gayrimenkulü ipotekler. Şimdi bankanın elinde belirli bir geri ödeme planı ve bu ödemelere eklenmiş faiz miktarı ve ipotek belgeleri vardır. Bu şartlarda kredilerin geri ödemesinde bir aksamanın banka üzerinde hiç bir olumsuz etkisi olmaz. Gayrimenkul oradadır, fiyatı bellidir ve her durumda onu, vermiş olduğu kredinin karşılığı olarak geri alabilir. Ancak işlerin yolunda gittiği dönemde, aynı ödeme taahhütleri ve ipotek belgeleri bir başkasına metalaştırılarak devredilebilir ya da yine bu taahhütler metalaştırılarak bankanın kredi teminatı olarak iş görebilir. Faiz oranlarının düşüş eğiliminde olduğu süre içerisinde herhangi bir sorun yoktur. Ancak süreç tersine işlemeye başladığında bu sefer eldeki kâğıtların değerleri düşer ve bunlara bağlı olarak girilen tüm taahhütler geçersiz hale gelir. Henüz bir tek işçinin geri ödemesinde aksama yaşanmasa bile kağıtlar üzerinden spekülasyon yapan kurumlar çökmeye başlar. ABD'de Lehman Brothers Inc.'in batışı ve Fannie Mae, Freddie Mac operasyonları bundan ibarettir. Süreç bu görünümüyle piyasalarda şişmiş olan sabun köpüğünün alınmasından başka bir şey değilmiş gibi görünür. Çünkü hisse senetleri vb. üzerinden yürütülen spekülasyonun ulusun gerçek sermayesi ile bir ilişkisi yoktur. Verilen borçlar harcanmış/yatırılmıştır. Gerçek sermaye ile fiktif sermaye yan yana bulunur ancak bunların ilişkisi ilk andan itibaren kopmuştur. Nasıl ki fiktif sermayenin artışı iş gören gerçek ser-

mayenin büyüklüğünde ve işlevinde bir etki yapmazsa, buharlaşmasının da yine aynı şekilde bir etkisi olmaz. Bu nedenle ABD hükümeti Lehman Brothers Inc.'in çöküşünü seyretmekten öte bir şey yapmamıştır. Meselenin teorik olarak kavranışı bu denli basittir. Yan yana duran gerçek sermaye ile fiktif sermayeyi ayırtmak gerekir. Ancak pratikte sorun bu kadar kolay çözüme kavuşamaz. Çünkü bireysel sermayenin esamesinin okunmadığı ve tüm sistemin kredi mekanizmalarının üzerine inşa edildiği bir yapıda banka kredi karşılıklarının bu tarz metalaştırılmış/sermayeleştirilmiş kâğıtlarla teminat altına alınması, bir anda tüm kredi musluklarının kurumasına, üretimin beslenme damarlarının kopmasına neden olur. Karşılıklı ödemeler durur ve sistem çöküşe doğru sürüklenir. Bu nedenle ABD hükümeti şimdi tarihi rolünü oynamak ve kolektif sermayenin temsilcisi rolüyle sahne almak zorundadır. Bir anda ulusal devletleri tarihin çöplüğüne gönderen liberal söylem duyulmaz olur. Sermayenin ideologları bir kez daha burjuva devletin varlık gerekçelerini anımsar. Çünkü artık kriz zamanıdır.

Fannie Mae ve Freddie Mac, konut kredilerinin fiktif sermayeye dönüştüren devlet kontrolündeki araçlardır. Bu kurumlar konut kredisi veren bankaların sözleşmelerini devralır ve bunları bir anlamda devlet güvencesiyle metalaştırarak borsada alınıp satılabilen kâğıtlara çevirir. Bu nedenle Amerikan mortgage piyasasının kilit kurumları bu iki yapıdır. Devlet denetimine tabi olmakla birlikte 1968'de özelleştirilir ve hisseleri borsada işlem görmeye başlar. Fannie Mae ve Freddie Mac ABD'de devlet mekanizmasının sermaye ile nasıl bir ilişki içinde olduğunun anlaşılması için laboratuvar niteliğindedir. Bu iki şirketin Amerikan hazinesi tarafından devralınmadan önce piyasaya sürdüğü kâğıtların (ipotekli konut kredisine dayalı menkul değeri - MBS- mortgage based security- ve tahvili) toplam fiyatı 5.4 trilyon \$'dır. İşte şimdi 'kârlar bireysel zararlar toplumsaldır' ilkesi devrededir. Lehman Brothers'ın batışına göz yummak kolaydır. Ancak bu iki kurum aracılığıyla 'zehirli kâğıtlarla' enfekte olmuş bir sistemin kurtarılması için bu şirketlerin tüm zararlarının kamu tarafından üstlenilmesi gerekir. Bir devlet, harcamalarını ancak geleceğe borçlanarak yapabilir. Borçlanma kapasitesine göre de can pazarında kendi sermayesine bir avantaj

sağlayabilir. ABD'nin yaptığı budur. Fannie Mae ve Freddie Mac'in kamulaştırılması sağlanırken, bankacılık alanında batışı sistem için tehlike oluşturmayan toplam 289 bankanın iflasına göz yumulmuştur. Kredi sisteminin çözülüşü sınıai üretimdeki krizi görünür kılmıştır.

ABD'nin dünya pazarında liderliği içten yanmalı motor devrimine bağlanabilir. Kıta Avrupası ve ABD, tekstil üretimi ile dünya pazarında hâkimiyeti elinde bulunduran İngiltere'yi, içten yanmalı motor teknolojisini üretime uygulayarak geçmişler ve dünya pazarında işbölümü yeniden şekillenmiştir denebilir. Dünya pazarında eşitsiz gelişim yasasının işleyişine en iyi örneği bu dönem oluşturur. İngiltere, organik bileşeni yüksek, yeni üretim alanlarına göre organik bileşeni düşük tekstil üretiminde uzmanlaşmış, içten yanmalı motor teknolojisini üretime uygulandığı çevrime, sermayesi bu sektöre bağlı iken yakalanmıştır. Kıta Avrupası (Fransa ve Almanya) ve ABD, yüksek organik bileşenli sermaye ile üretim gerçekleştirerek dünya pazarında İngiltere'nin egemenliğine son vermiştir. Bir biçimi ile 1918'den başlayıp 1945'e kadar devam eden dünya pazarının yeniden şekillenme sürecinin ardında bu gelişme yatar. Ve bu dönemin simge ismi General Motors'dur. Eşitsiz gelişim yasası aynı zamanda bu durumun da geçici olduğunu bize söyler. İşte 2008 krizi, spekülasyon piyasasının kaotik dumanı dağıldıktan sonra bunu görünür kılar. Kredi sistemi ile kompanse edilen zararlar, sistemin çözülüşü ile görünür hale gelmiş ve %40'lık bir üretim kapasitesi ile çalışan General Motors'un aslında batmış olduğu ortaya çıkmıştır. Şimdi kolektif sermayenin temsilcisi olarak Amerikan Devleti'nin önünde bu yıkımdan sermaye sınıfının en az şekilde etkilenmesini sağlamak ve cenazeyi kaldırmak görevi vardır. Böylece General Motors parçalara ayrılarak tasfiye edilmiş ve yerine kamudan değer aktarımı ile yeni üretim koşullarına uygun sermaye tahsis edilmiştir. Kriz döneminde devletin üstlendiği işlev, en çıplak haliyle, kolektif sermaye olarak devlet ile sınıfın sermayesi haline dönüşen mülkiyet ilişkileri arasındaki mesafenin ortadan kalktığını gözler önüne sermiştir. Elbette ki, bireysel sermaye ve kolektif sermaye olarak devlet ile sınıfın sermayesi ve kolektif sermaye olarak devlet ilişkilerinin dinamikleri birbirinden farklıdır. Bugün bize dünün aklıyla tuhaf

gelen ancak bu müdahaleleri Amerikan toplumunda meşru kılan bilinç, bu yeni ilişki biçiminden kaynaklanmaktadır.

Bir kez daha tekrarlamak gerekirse, bir devlet harcamalarını geleceğe borçlanarak yapabilir. Bu vergi sisteminin genel ilkesidir. Sermaye ilişkilerinin yeniden üretimi için yapılan tüm bu aktarımların da bir biçimiyle karşılığının yerine konması gerekir. Eğer darphanelerin değer bastığına dair ahmakça bakış açısına sahip değilseniz Amerikan devletin yaptığı bu aktarımların karşılığını bir yerlerde aramanız gerekir. Devletler para basarak para üretmezler, ancak paraya ulaşmak için para basarlar. Para basımı, para sahiplerinin piyasada dolaşan değer miktarı⁹ üzerinden vergilendirilmesi anlamına gelir. Dolaşımda 100 birim para bulunduğunu ve bunun 100 birim emek zamanı temsil eden yüz birim altına tekabül ettiğini düşünelim. Bir birim para, bir birim altın, o da bir birim emek zamanı temsil etmektedir. Eğer siz dolaşımdaki para miktarını 200 birime çıkartırsanız şimdi bir birim para 0.5 birim altın ve o da 0.5 birim emek zamanı temsil etmektedir. Elinizde nominal olarak aynı para vardır ancak temsil ettiği değer miktarı, piyasaya sürülen itibari para oranınca düşmüştür. Eğer devletin bastığı para, ABD doları gibi rezerv para niteliği taşıyorsa, elinde dolar bulunduran tüm kişiler bundan olumsuz biçimde etkilenir. ABD bu yolla ulus içi ve uluslararası tüm para sahiplerini, bir anlamda, vergilendirmiş (!) olur. İkinci yöntem doğrudan hazine bonusu ve devlet tahvili yoluyla borçlanmaktır. 2008 krizinde ABD'nin asıl izlediği yol budur. ABD ile dış ticaret fazlası veren ve birikim rejimini bu temele oturtan ekonomiler -özellikle Çin, Suudi Arabistan vb.- arasında Amerikan tahvillerinin alımına ilişkin, analizinin ayrıca yapılması gereken, bir ilişki mevcuttur. ABD krizini bu gibi ülkelere borçlanarak aşma yoluna gitmiştir. Üçüncü yol ise ulusal sermayeden doğrudan ya da dolaylı yöntemlerle topladığı vergilerdir. Bu yöntemin kriz gibi bir sorunun çözümünde işe yarayabilmesi için kârlılığın artması gerekir. Yani ortada bir yumurta tavuk paradoksu vardır. Çözüm gelir artı-değer oranının yani işgünü, emek yoğunluğu ve ücretlerin düzeyinin yükseltilmesine dayanır. ABD'nin elindeki ilk iki aparat güçlü çözüm araçlarıdır ve bu sayede krizin dönemsel etkilerini kısmen hafifletmesi ve krizin

etkilerini dünya pazarına ihraç etmesi mümkün olmuştur.

ABD için söylediklerimiz Avrupa için de geçerlidir. Ancak Avrupa için kriz, kendisini, mortgage piyasasının çöküşünden öte sermaye çevriminin kopması sonucu bir kredi borç ödeme sorunu olarak göstermiştir. Üretim ve dolaşım arasındaki bağ bir kez koptuğunda pazara kredi bağlarıyla bağlı tüm sermaye yapıları borçlu duruma düşerler. Borç ve alacak ilişkisinin kapitalistler arası bireysel çek ve senet üzerinden ödeme araçlarıyla değil de kredi mekanizması üzerinden sınıfın sermayesine başvuru ile kurulduğu bir sistemde borcun ödene-memesi sorunu, bir kapitalistin diğer kapitalistle arasında bir sorun olmaktan çıkıp sınıfın toplam sorunu haline dönüşür. Doğal olarak üreteceği sonuç tek tek kapitalistlerin senet üzerinden kurulan borç ilişkisi nedeniyle birisinin iflasının diğerini tetiklediği iflas biçimini değil de tüm kredi sisteminin yani üretken sermaye ile para sermaye ilişkisinin çöküşü biçimini alır. Her bir tekil kapitalistin borcunun bir sistem sorunu haline dönüşmesi devleti, kolektif kapitalist kimliği nedeniyle tüm tekil borçlar karşısında sorumlu konuma yükseltir. Atılması gereken tek adım, tüm borçların devlet tarafından karşılanması olarak görünür. 2008 krizinde bu nedenle gerek AB Merkez Bankası, gerekse tek tek ulus devletler bu adımı atmak zorunda kalmışlardır. Ancak Avrupa'nın elinde ABD ölçeğinde ne senyoraaj (Euro kısmi bir rezerv para işlevi görür ve AB'nin iç dengeleri nedeniyle emisyon hacmi kolaylıkla artırılmaz) gelirleri, ne de yeterli devlet tahvili ihracı olanağı mevcuttur. Avrupa devletlerinin piyasaya müdahalesi de A.B.D ile benzer olmuştur. Ancak bu müdahale sadece sorunun biçimini değiştirmiş, kredi sistemindeki bozulmanın yerini bütçe açıklarının almasından başka bir şey yapmış olmamışlardır. Sorunun gerçek kaynağı borç ödemeleri olmadığı, asıl sorun düşen kâr oranları nedeniyle üretim ve dolaşım arasındaki bağın kopuşu olduğu için kredi mekanizmasının bir kereliğine işler hale getirilmesinin yani çarkların yağlanmasının sonuç üretmesi mümkün değildir. Dengelerin yeniden kurulabilmesinin kârlılığın artışına bağlı olduğu gerçeği gelir kendisini dayatır. Kârlılığı artırmanın yegâne yolu artı değer oranlarının artışı olduğuna göre, emek gücünün değerini düşürecek tüm saldırı planları devreye sokulur. AB

para politikası tek tek devletler kadar esnek değildir. Hele kriz karşısında farklı kâr oranları, fiyat ve ücret düzeylerine sahip ve bunlar arasında kurulan dengenin üretilecek politikalar nedeniyle kolaylıkla bozulabileceği öngörüldüğünde, bu katılık daha da anlaşılabilir olur. Sonuç, emek gücünün değerinde düşüşü sağlayacak enflasyon yaratmak gibi önlemler yerine, emeğe doğrudan saldırı politikalarının devreye sokulması olur. Krizin başlangıcından itibaren tanıklık ettiğimiz işgünü, emeklilik yaşı, sigorta sistemleri, ücret düzeylerinin dolayimsız geriletilmesi, iş güvencesinin zayıflatılması politikaları tüm çatışma bedelleri göz önüne alınarak uygulamaya sokulmuştur. Avrupa Birliği bugün emeğe saldırıyı topyekûn ve koşulsuz uygulama ile dağılma ikilemi arasında gidip gelmektedir. Yunanistan krizi ile kaçınılmaz hale gelen tartışmaların AB'yi oluşturan her ulusta tekrar tekrar yaşanmasının, dönemin karakteristiği olacağını söylemek kehanet olmayacaktır. Avrupa Birliği'nin geleceği, işçi sınıfının vereceği mücadeleye bağlıdır. Eğer Fransa örneğinde gördüğümüz üzere işçi sınıfı artı değeri artırma doğrultusunda geliştirilen politikalara yönelik direncini diri tutabilir ve saldırıyı püs-kürtebilirse AB'yi oluşturan devletlerin birlikten ayrılarak kendi işçi sınıflarına yönelik saldırıları ulusal pazar koşullarına göre yürütmeleri zorunlu hale gelecektir. Bugün gittikçe yaygınlaşan ve İngiltere'nin birlikten ayrılma kararıyla somut hale bürünen 'her koyun kendi bacağından asılsın' eğiliminin milliyetçi iktidarları başa getirmesinin temel nedenlerinden birisi bu eğilim olsa gerektir.

Emeğe yönelen tüm saldırılara karşın kapitalizmin krizlerini aşmasının ikinci sonucu aşırı sermayenin yıkımıdır. Kâr oranlarının tekrar yatırım yapılabilir seviyeye gelebilmesinin yolunun ilki artı değer oranlarının mutlak ve nispi olarak yükseltilmesi ise diğeri üretilmiş aşırı sermayenin yıkımından geçmektedir. Kredi sistemlerinin palyatif önlemlerle işler hale getirilmesi, fiktif sermayenin buharlaşması krizin süresini uzatıp derinliğini azaltabilir ancak sorunu ortadan kaldırmaz. Bugün eldeki veriler krizin yeni görünüm altında yeni coğrafyalara yayılarak devam ettiğidir.

Kriz öncesi artan spekülasyonun temel oyun alanlarından birisi de hammadde piyasasıdır. Bu nedenle kriz öncesi dönemde petrol fiyatlarının iki yüz dolarları bulabileceği söylentileri ile petrol

fiyatları uç noktalara kadar yükselmişti. Ancak kriz zamanı gelip, hayali bir pazara üretim yapıldığı ortaya çıktığında hammadde fiyatlarında ani bir gerileme görüldü. Mesele sadece petrol fiyatları değildir. Özellikle demir, çelik talebi olmak üzere tüm hammadde piyasasında üretim kapasitesinin düşüşünün sonucu olarak talepte düşmeye bağlı fiyat gerilemeleri mevcuttur. Sıklıkla, üstü örtülü biçimde, petrol fiyatlarının Rusya üzerinde baskı kurmak üzere dünya pazarına egemen güçler tarafından bilinçli olarak düşürüldüğü söylemi dillendirildi. Oysa şimdi görüyoruz ki, fiyat hareketleri evrende her şeye gücü yeten mutlak güçlerin iradesiyle değil doğrudan arz ve talep dengesinde oluşan yeni duruma bağlı olarak şekillenmektedir. Daha sonra ayrıntılarına değineceğimiz üzere bir yandan düşen kâr oranları nedeniyle bireysel kârlılıklarını rant gelirleri ile artırmaya çalışan hammadde üreticilerinin arzı artırmaları ile düşen üretim kapasiteleri nedeniyle gerileyen talep arasındaki yeni durum hammadde fiyatlarını belirleyen temel etkidir. Bu durum bize, aslında krizin kâr oranlarının düşme eğilimi yasaasının etkisi altında geliştiğinin sağlanmasını verirken diğeryandan da yeni bir evreye ulaştığımızı anlatmaktadır. Mesele artık birilerinin söylediği gibi finansal sistem krizi değil doğrudan görüngüsü aşırı üretim olan bilindik çevrimsel bir krizdir. Çin gibi ülkelerin büyüme oranlarının düşmesi, şimdiye kadar yaşadıklarımızdan farklı bir çatırdama sürecine doğru evrildiğimizin göstergesinden başka ne olabilir?

Kriz, Savaş ve Ortadoğu

Gönenç dönemi geride kalıp, emek üretkenliğini artıran yöntemler yaygınlaştığında toplumsal sermayenin büyük bölümü yeni toplumsal ortalama kâr oranı skalasının çevresinde kümelenir. Şimdi artı kâr arayışı yeni teknolojinin üretime uygulanması yolu ile elde edilebilir gibi görünmektedir. Bilimsel-teknolojik gelişme elbette hiçbir zaman durmaz. Ancak tüm sermayenin yeni tekniğe yöneldiği çılgınlık günleri geride kalmış, bilimsel-teknolojik gelişmenin öne çıkardığı sermaye yapıları tek tük görünür olmuştur. Rekabet, artı kâr arayışıdır. Emek üretkenliğinin artışına bağlı artı kâr koşulları ortadan kalktığında, rekabet kendisini başka alanlarda yoğunlaştırır. Her artı kâr özünde bir tekel biçimine bağlıdır. Tekel, popü-

ler kullanımda anlamlandırıldığı gibi sermayenin cesametiyle ilgili bir kavram değildir. Tekel, herhangi bir nedenle sermayenin üretim alanları arasında ki hareketinin engellenmesidir. Sermayenin hareketinin engellenmediği koşullarda tekil sermaye kârları, belirli bir vadede *ceteris paribus* toplumsal ortalama eşitlenir. Bu hareket üç temel biçimde engellenebilir. İlki üretim bilgisinin tekeli- dir. İkincisi politik aparatlar yardımıyla belirli üretim alanlarının sermaye hareketlerine kapatılmasıdır. Üçüncüsü ise toprak ve eklerinin yapısından kaynaklanan doğal tekel biçimidir. Bilginin tekeli, o bilgi yaygınlaşana kadar artı kâr sağlar. Politik tekel, devletin, sermayenin kolektif temsilcisi niteliğini kaybetmesi ile sonuçlanır. Sınıf savaşımının seyrine bağlı olarak ömrü sınırlıdır. Her iki tekel türünde tekel kârının sınırı nasıl belirlenir ve rekabet nasıl işler sorularının yanıtı başka bir yazının konusudur. Toprak ve eklerinin mülkiyetine bağlı tekel nedeniyle ortaya çıkan artı kâr ise rant biçimini alır.

Dünya pazarında değer yasası tarafından belirlenimi farklı olan iki tür meta gözlemleriz. Bunlardan ilki sanayi ürünü metallerdir. Sanayi ürünü metallerin değerleri arz ve talep dengede iken ortalama emek zamanına göre belirlenir. Sermayenin organik bileşenindeki farklar bu metallerin üretim fiyatlarının ortalama emek zamanından, arz ve talep dengesizlikleri ise piyasa fiyatlarının değerden ve üretim fiyatlarından sapmasına neden olur. Diğeri ise toprak ve eklerinden elde edilen değeri kalıcı tekel koşullarına bağlı olarak belirlenen metallerdir. Bu tip metallerin değerleri üretilmeleri için gerekli en kötü (tarımsal ürünler, madenler) ya da en iyi (değerli madenler) koşullar tarafından belirlenir. Değer; maliyet, ortalama kâr ve artı karı içerir. Artı-kar, toprak sahibinin el koyduğu artı değer parçası olarak mutlak ranta dönüşür. Verimlilikleri farklı toprakların ürünleri, toprak sahibine, verimlilik düzeyine bağlı olarak farklılık rantı bırakır.

Küresel sermaye için bu iki farklı metanın üretimi ve dolaşımına dair politik tutum alışlar farklıdır. Nispi aşırı sermaye, kendisini aşırı üretim ya da düşük kapasite kullanım oranlarıyla gösterdiğine göre sanayi ürünü metaller için temel sorun pazar sorunudur. Kâr oranlarının düşme eğiliminin belirgin hale geldiği evrede küresel sermaye Dünya

Ticaret Örgütü ve ilgili anlaşmalar (GATT, GATS, TRIPS, Anti-damping anlaşması vb.) aracılığıyla meta ve sermayenin önündeki engellerin kaldırılması yönünde dünya pazarının kurallarını düzenlemeye çalışmıştır. Ancak toprak ve eklerinden elde edilen metalara yönelik politikalar pazarların liberalleştirilmesinin tam tersi politikaları zorunlu kılar. Bunun bir kaç nedeni vardır. Öncelikle kâr oranlarının düşüşüne bağlı olarak rant biçimini alan artı kâr kaynaklarının ele geçirilmesi gerekir. Petrol üretiminin özellikle yetmiş ve seksenler boyunca Suudi Arabistan, Irak, Libya ve en son Venezüella'da 'devletleştirildiği' düşünüldüğünde şu an Venezüella'da süren karışıklık ve bundan önce Irak ve Libya'nın iç savaşa sürüklenmesi sonrası özel şirketlerin petrol üretim alanlarında elde ettiği imtiyazlar bu politikanın nasıl işlediğini gözler önüne serer. Ancak mesele bununla sınırlı ele alınamaz. Petrol işletme imtiyazları kadar önemli olan diğer temel belirleyen de petrol, doğalgaz vb. tekeline bağlı artı kâr kaynağı meta üretimlerinin fiyatlarıdır. Fiyat düzeyleri doğrudan elde edilen mutlak ve farklılık rantının miktarını belirlerken aynı zamanda yeni toprağa bağlı üretim alanlarının açılmasının da nedenidir. Örneğin düşük petrol fiyatlarının hâkim olduğu bir piyasada üretim maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle işletilmeyen petrol ve doğalgaz yatakları işler hale gelebilir ya da ABD'de olduğu gibi petrol ve doğal gazı göre yüksek teknoloji gerektiren kaya gazı gibi yeni enerji kaynakları işletilmeye başlanabilir. Böylece en azından mutlak rant biçiminde de olsa ortalamanın üzerinde artı kâr elde edilebilir. Bu durum kâr oranlarının düştüğü ortamda sermayenin arayışının göstergesidir. Kriz dinamikleri kavranmaksızın, başka türlü, hammadde fiyatlarının düştüğü bir dönemde ABD'nin kırk yıldır uyguladığı petrol ihracı yasasını kaldırması anlaşılabilir.

Bu anlatı yaşananların bilindik bir öyküsünü bize sunar. Ancak öykünün bu sunumu oldukça tek yanlıdır ve bu anlatıdan ne tarihsel ne de konjonktürel ayrıntılar anlaşılabilir. Bu nedenle varsa direnme dinamikleri, dün, bugün ve gelecek öngörüsü, uluslararası sınıf hareketinin taktik ve stratejik yönelimi gibi konularda sermayenin dünya pazarındaki hareketinin, pazarın bu bileşenlerinde ne gibi sonuçlar doğurduğunun da ele alınması gerekir.

Marx'ın, Kapital'in meta fetişizmi bölümünde anlattığı gibi kapitalizmde toplumu oluşturan her bir kişi bir diğeriyle meta değişimi aracılığıyla ilişki kurar. Toplumu tek bir ulustan müteşekkil kabul ettiğimizde geçerli olan bu tespit, toplumun uluslara bölündüğü verili şartlar için de geçerlidir. Öyle ise toplumsal (sınıfsal) ilişkilerin açığa çıkartılabilmesi için üzerinde yükseleceğimiz ilk zemin ulusların dünya pazarı ilişkisinin karakterini veren meta ilişkilerinin biçimine bakmaktır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere en basit biçimiyle iki tür metadan söz edebiliriz; sanayi ürünü metalar ve tarım ve hammadde üretimine bağlı metalar. Bu iki metaya bağlı olarak dünya pazarıyla üç farklı tür ilişkilenen ulus gözlenebilir. Sadece sanayi ürünü metaları dünya pazarına arz eden uluslar (Japonya), sadece toprak ve eklerinden elde edilen ürünleri dünya pazarına arz eden uluslar (Suudi Arabistan), hem sanayi ürünü, hem de rant getiren ürün arz eden uluslar (ABD). Ele aldığımız konu itibarıyla Ortadoğu ülkeleri için geçerli olan meta üretimi petroldür ve bu ülkelerin dünya pazarındaki iş bölümündeki özgül konumunu bu meta üretimi verir. Marx genelleşmiş meta üretimini geliştirmeksizin üretimi kapitalist dünya pazarının ihtiyaçlarına göre şekillenen ve sınıf ilişkileri itibarıyla kapitalist olmayan ekonomileri **kapitalist anomaliler** olarak adlandırır. Onun ele aldığı ekonomiler plantasyonlardır. Ancak plantasyonlar için geliştirilen tanımlayıcı unsurlar Libya, Irak gibi dünya pazarı ile petrol üzerinden meta ilişkisine giren ekonomileri anlamak için de uygundur.

Bu parantez ışığında petrol üreticisi Ortadoğu ülkelerinin sınıf ilişkilerine bakabiliriz. Ancak önce Marx'ın basit ve genişlemiş ölçekte sermaye birikimi kavramlarına kısaca değinmekte yarar var. "Artı-değeri üreten, yani karşılığı ödenmemiş emeği doğrudan doğruya emekçiden kopartıp alarak bunu metalarda somutlaştıran kapitalist, aslında, bu artı-değerin ilk sahibi olmakla birlikte, hiç bir zaman onun son sahibi değildir. O, bunu, toplumsal üretim sürecinin bütünü içinde başka görevleri yerine getiren başka kapitalistlerle, toprak sahipleriyle vb. paylaşmak durumundadır. Artı-değer, bu nedenle, çeşitli kısımlara ayrılır. Bu parçalar, çeşitli kategorilere ayrılan kimselere gider ve kâr, faiz, tüccar kârı, toprak rantı vb. gibi birbirinden bağımsız farklı şekiller alır." (11, p. 486). Artı-değerin bu farklı dağılımı, farklı sınıfsal ilişki-

ler doğurur. Kâr, faiz ve tüccar kârının kaderi bu artı-değer parçalarını ele geçiren kapitalistin tavrına bağlı gibi görünse de sonuç olarak sermayenin birikim yasaları tarafından belirlenir. Kapitalist eline geçen artı değer parçasının bir kısmını bireysel harcamaları için üretken olmayan bir biçimde tüketir. Geriye kalan kısmı ise sermayesine yeniden üretim için ekler. Kapitalist elde ettiği artı değerın tümünü kişisel tüketimi için harcıyorsa buna basit yeniden üretim adı verilir. Eğer kapitalist elde edilen artı-değerin tümünü kişisel harcamaları için tüketmiyor da bir kısmını yeni sermayesine ekliyorsa buna genişlemiş yeniden üretim denir. Sermayenin büyümesi, ölü emeğin üretim araçlarında somutlaşması ve bu ölü emeği harekete geçirecek yeni canlı emeğin, yani emek gücünün, bu ölü emeğe bağlanması anlamına gelir. _ Bu nedenle sermayenin birikim düzeyi bize, bir ulusun kapitalist şartlarda gelişiminin ölçüsünü verir. Sermaye birikiminin düzeyi aynı zamanda sınıf ilişkilerinin gelişim düzeyinin de göstergesidir. Çünkü işçi sınıfının gelişimi ve yapısı, sermayenin ne kadar ve hangi biçimlerde emek-gücünü bağlayabildiğine bağlı olarak biçim alır. Bir ulusun sermayesinin birikim düzeyine bakarak 1) O ulusun emek gücü—sermaye ilişkilerinin yaygınlığı, 2) Sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma düzeyi ve 3) O ulusun sermayesinin organik bileşeni hakkında **tahmini bir kanaat** sahibi olabiliriz.

Kapitalist bir toplumda sömürü ilişkileri bakımından toplum ikiye, mülkiyet ilişkileri bakımından üçe ayrılır. Artı-değer üreten ve artı-değere el koyan iki farklı sınıf (işçi sınıfı ve burjuvazi) her gelişmiş kapitalist toplumun temel iki sınıfıdır. Ancak mülkiyet ilişkileri bakımından 1) Sermaye sahibi kapitalistler 2) Emek gücü satıcısı işçiler 3) Toprak sahipleri olarak üç sınıf görürüz. Toprak, doğal olarak var olduğu ve üretilmediği için sermaye değildir. O, ya üretimin konusunu oluşturur ya da üretime locus standi (tesis yeri) sağlar. Emek ürünü olmayan bir şeyin mülk edinilmesi ile emek ürünlerinin mülk edinilmesinin biçimleri farklıdır. Emek ürünü olmayan toprak ve eklerinin mülk edinilmesi her zaman, son tahlilde zora dayanır. Emek ürünleri ise gasp gibi pratikte karşılaştığımız ekonomi politiğin konusunu oluşturmayan suiistimaller bir yana bırakılırsa, değişim yoluyla el değiştirir. Toprak ve eklerinin üretilmiyor olması, toprak mülkiyetini doğal tekel haline getirir. Bu doğal

tekel durumu, toprak rantının kaynağını oluşturur. Bu nedenle kapitalist sınıf artı-değere el koyduktan sonra toplumsal artı-değerin bir bölümü de rant olarak toprak sahiplerine gider. Eğer kapitalist aynı zamanda toprak sahibi ise tıpkı faizde olduğu gibi, elde ettiği artı değeri kâr faiz ve rant olarak üçe ayırır. Kârı girişimciliğinin, faizi sermayesinin ve en son rantı elinde tuttuğu toprağın getirisi sayar. Ancak onun bu bilinç yapısı üç parçanın kaynağının da artı-değer olduğu gerçeğini değiştirmez. Her üç artı değer parçası da emeğin sömürsünden gelir ama kimin el koyduğuna bağlı olarak kaderi farklılık gösterir ve bu durum sınıf ilişkilerini derinden etkiler. Kâr ve faizin bireysel harcamalarla tüketilmeyen kısmı herhangi bir dolayım uğramaksızın kapitalistin sermayesine eklenirken rantın sermayeye eklenmesi (eğer kapitalist ile toprak sahibi aynı kişi değilse) niteliksel bir dönüşümü, bu da bir dolayım ilişkisini zorunlu kılar. Rant ilk bakışta toprak sahibinin geliri görünümüne sahiptir ve onun kişisel harcamaları için ayrılan fon niteliği taşır. Toprak sahibi nitelik değiştirip, elde ettiği rantı para sermaye, üretken sermaye veya tüccar sermayesine dönüştürmediği sürece üretken olmayan biçimde tüketmek ya da servet olarak biriktirmekten başka yolu yoktur. Bir ulusta rantın sermayeye eklenmesi şartları üretici güçlerin gelişmişliği tarafından belirlenir. Rantın sermayeye dönüşümü için şartlar o ulusta yeterli değilse rant, sadece yurt dışında sermayeye dönüşebilir. Bu bilgiler çerçevesinde dünya pazarı ile hammadde ve tarımsal ürünler aracılığı ile ilişki kuran ekonomiler hakkında şu çıkarımlarda bulunabiliriz.

- Rant getiren toprakların mülkiyeti zora dayanır. Bu durum iki biçimde karşımıza çıkar: a) savaşlar b) örgütlenmiş politik zor aygıtı olarak devlet aracılığı ile toprak mülkiyetidir.

- Bu ekonomiler kendi doğrusal gelişimleri sonucu dünya pazarı ile ilişki kurmamıştır. Bu durum onları paylaşım savaşlarının konusu haline getirmiştir. Dünya pazarıyla kurulan ilişkinin dinamiklerinin dışsal olması bu ülkeleri kapitalist anomaliler olarak biçimlendirmiştir.

- Petrol özelinde değerlendirildiğinde, günümüz koşullarında üretim, kapitalist işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Kiracının kapitalist olması buradan elde edilen rantı kapitalist rant ilişkileri içinde tanımlamamızı zorunlu kılar. Kiracı

sermaye, bağlı olduğu ulusun ekonomi yasalarına tabidir ve kâr oranını bu yasalar belirler. İşletmenin rekabet ilişkisinde olduğu sermayelerin başka pazarlara bağlı olması bu durumu değiştirmez. Her ulusun sermayesinin ister ulus içi ister ulus dışı yatırımının getirisini bağlı olduğu pazarın ortalama kâr oranı belirler. Bu sermaye, rekabet kendisini (teorik olarak) bu ortalamanın altına zorlayana kadar üretime devam eder. Bu nedenle rant, başka bir ulusta üretim yapan sermaye için kendi pazarının ortalama kâr oranı üzerinde kalan kısımdan oluşur.

- İşletme sahibi ile toprak sahibinin ayrılmadığı veya her ikisinin de devlet tarafından temsil edildiği şartlarda ürün gelir niteliğine bürünür ve sermaye haline dönüşme koşulları mevcut işletmenin yenilenmesi veya geliştirilmesine bağlı ihtiyaçların dışında verili durumun özgüllüğüne bağlı olarak rantın sermayeleştirilmesi yasalarına göre değerlendirilir.

- Rant getiren ürünlerden elde edilen maliyet fiyatının üzerinde kalan artı-değer kısmı iki bölüme ayrılır: a) Çoğunlukla yabancı kapitalistlerin yerine getirdiği üretim nedeniyle el koydukları girişimci kârı b) Yerel toprak sahipleri ya da toprak üzerinde hükümlanlık hakkına sahip devlete giden rant. Genellikle girişimci kârı ya uzun süreli sözleşmeler ya da toprak sahibi üzerinden elde edilen imtiyaz nedeniyle ulusunun ortalama kârı ile rantın bir bölümünü içerir. Rantın bu bölümü sermaye kârının diğer bölümleri ile aynı koşullarda genişlemiş yeniden üretime dâhil olur.

- Yerel toprak sahibi veya devletin el koyduğu rant, üretken olmayan tüketimde kullanılır veya yurtdışında para sermaye, gayri menkul alımı vb. olarak değerlendirilir.

- Bu tip ekonomilerin devleti kolektif sermaye niteliği taşımaz. Toprak mülkiyeti zora dayandığı için, mülk sahibinin konumu ile devletin niteliği örtüşür. Devlet mutlak olarak kişi veya zümrelerin devletidir. Bu nedenle monarşiler temsili değil (İngiltere, Hollanda, Danimarka vb. olduğu gibi) gerçek devlet biçimleridir.

- Devleti elinde bulunduran kişi veya zümre ele geçirdiği rant gelirinin bir kısmını iktidarını korumak için belirli toplumsal katmanlarla bölüşür.

- Toplum geleneksel üretim biçimlerini sürdüren, belirli oranlarda devlet tarafından nemalandı-

rilan ve baskı altında tutulan bir kesim ile iktidarı elinde bulunduran, ranta el koyup büyük oranda bu geliri zevk ve safahat yoluyla tüketen iki kesime ayrılır.

- Toplumsal üretimin kapitalist öncesi biçimlerde gerçekleşiyor olması, toplumsal servetin asıl kaynağının rant gelirleri olması ve bunun sermaye biçimine bürünmemesi nedeniyle kapitalist gelişim yavaştır.

- Devlet, biçimsel olmanın ötesinde asla burjuva demokrasisi görünümü alamaz.

- Toplumsal yapı; farklı görünümde karşımıza çıkan kapitalist öncesi sınıf veya katmanlar, geniş bir tüccar sermaye ve ranta el koyan iktidar erkine sahip toprak sahiplerinden oluşur. Üretken sermaye ve işçi sınıfının gelişimi arızidir, iç pazara yöneliktir. Rantın para sermayeye dönüşümü ulus dışı pazarlar üzerinden gerçekleşir.

- Sermaye gelişimi olmadığı için ideolojik üst-yapı arkaik biçimlerde ortaya çıkar. Hukuk yerine töre ya da referansını dinden alan hukuk; ulusal kimlik (yurttaşlık) yerine mezhep, aşiret vb. kimliği ve din; temel üst yapısal biçimlerdir.

- Ranta el koyan sınıfın elindeki serveti üretken sermayeye çevirerek değerlendirmesi bir olasılık olarak mümkündür. Ancak bu pratik olmaktan öte teorik bir varsayımdır. Çünkü bu servet sahibi sınıfın nitelik değiştirmesini gerektirir. Mülkiyetin konusu topraktır. Mülkiyetin konusunun sermayeye dönüşümünü zorlayacak herhangi bir gerçek mevcut değildir.

Bu perspektif doğrultusunda Ortadoğu için şu çıkarımlarda bulunulabilir.

- Özel konjonktürel durumlar gelişmediği sürece kapitalist dünya pazarıyla bu ekonomilerin ilişkilene biçimi kısa vadede değişmez.

- Ortadoğu halklarının kapitalizm içerisinde kurtuluşu mümkün değildir.

- Ortadoğu halklarının yerel kurtuluş mücadeleleri geçmişte olduğu gibi sosyalist görünüm alsa bile bu durumun Marx'ın Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı'nın Önsöz'ünde dillendirdiği toplumsal devrimlerden olamayacağı açıktır.

- Ortadoğu halklarının gerçek kurtuluşu ancak bir dünya devrimi ile mümkündür.

- Toplumsal yapılara hâkim dini, mezhepsel, etnik ve aşiret dayalı yapıların kısa vadede değiş

- Petrol yataklarına sahip olmayan Mısır, Fas,

Cezayir gibi daha çok Kuzey Afrika ülkelerinin durumu ayrıca değerlendirilmelidir. Bu ülkeler birbiriyle görüngüsel olarak benzeşse bile sınıf ilişkileri açısından farklıdır.

Bu tespitlere 2008 krizi ve Ortadoğu'da savaşa dair güncel durumu anlamak için kimi eklemeler de bulunmak gerekir. Yukarıdaki analiz bize Suriye, Irak vb.' den yayılan arkaik referansların kaynakları, bunların ekonomi politik nedenleri, karşı karşıya olduğumuz sınıfsal yapı gibi konularda kimi yanıtlar sağlamaktadır. Ancak süregiden savaşın Türkiye ve Rusya gibi kimi taraflarının neden sürecin içinde olduklarının yanıtı henüz verilmiş değildir. Bunun için Rusya ve Türkiye'yi kısaca da olsa kendi özgüllükleri ile tartışmaya dâhil etmek gerekir.

Rusya Federasyonu'nun dünya pazarı ile ilişkilene petrole üreticisi Ortadoğu ekonomilerine benzemektedir. Rusya Federasyonu da, Ortadoğu ekonomileri gibi dünya pazarı ile büyük oranda hammadde üzerinden ilişkileneilmektedir. Bunun dışındaki ihraç malları silah endüstrisi ve nükleer enerji teknolojisi gibi özgül sektörlerle aittir. Ancak Rusya Federasyonu'nun petrole üreticisi Ortadoğu ekonomilerinden farkı, şu veya bu biçimiyle sosyalizm deneyimi yaşamış gelişkin bir işçi sınıfının varlığı, sanayi üretimine dair geçmiş deneyim ve daha çok iç pazara yönelen sermaye birikimidir. Bununla birlikte Rusya'nın toplam toplumsal sermayesinin organik bileşimi dünya pazarında sanayi ürünü metallerle rekabet etmesini sağlayacak düzeyde değildir. Bu nedenle Rusya Federasyonu hammadde ve enerji dışındaki metaller için pazar durumundadır. Bugün Rusya Federasyonu'nda petrole, doğalgaz ve maden kaynaklarının mülkiyeti devletin elindedir. İşletmeler devlet ile yerli ve yabancı sermaye tarafından yürütülmektedir. Elde edilen rant gelirlerinin sınırsal sermayeye dönüşmediği veya topluma sübvansiyon politikaları ile dağılmadığı koşullarda, Rusya Federasyonunda, bir yanda ranta el koyan asalak bir sınıfa (bu sınıf mutlak olarak devlet erkine ihtiyaç duyar) diğer yanda sermaye ile ilişkilene olanağına kavuşmamış işçi yığınlarından oluşan bir sınıfsal bölünmeye ve bu durumun yaratacağı sınıf savaşımına tanıklık etmek olasıdır. Rusya Federasyonu'nun dış politika yönelimlerini daha çok dünya pazarıyla kurduğu ilişkinin merkezini oluşturan enerji ve hammadde fiyat-

larının belirlenmesinde düzenleyici rol üstlenme çabası oluşturmaktadır. Bu çabanın başarılı olabilmesinin yolu Ortadoğu coğrafyasına hâkimiyetten geçer. Öte yandan dünya pazarının egemen güçlerinin Sosyalist Blok'un çözülüşünden beri yürüttükleri politika Rusya Federasyon'unun hegemonya alanının daraltılması ve bir adım daha ileri gidersek Rusya pazarının ele geçirilmesidir. Bu nedenle ele alınması gereken coğrafyada Suriye ve Irak'a, Libya, Gürcistan ve Ukrayna'yı da eklemek gerekir. Keza aynı analiz bizi önümüzdeki süreçte Azerbaycan gibi Rusya Federasyonu'nun hegemonya alanında yer alan ulusların da bu zincirin yeni bir halkasını oluşturabileceği olasılığına götürür.

Peki, Türkiye'nin bu tablodaki yeri nedir? Neden Türkiye bu savaşın cephe ülkesi haline gelmiştir? Süreci bir kişinin hırsları ya da Yeni Osmanlıcı stratejik derinliğe bağlı macera arzusuyla açıklamak ne kadar doğrudur? Politik aygıtı elinde tutanlar her ne kadar tarihin belirli periyotlarında çılgınlaşabilirse de, bu çılgınlık sermayenin rasyonalitesi ile örtüşmediği sürece olan biten dönemselsel eksen kaymalarından öteye gitmez. Oysaki son kırk yıllık süreç bize anlamlı bir eksen kaymasını değil Türkiye'nin yeni bir rotaya sahip olduğunu göstermektedir. Kapitalist üretim ilişkileri içinde devinen üretici güçlerin geldiği aşama ve iş bölümünün düzeyi, dünya pazarı ile ilişkilensin, hiç bir **kapitalist ulusun** var olamayacağı gerçeğini dayatmaktadır. Dünün **kendi kendine yeterli ekonomi** söylemi bugün sadece bir dogmadan öte anlam taşıyamaz. Her ulus, uluslararası işbölümünün parçası olmak ve bu işbölümündeki rolü doğrultusunda bir tarihi yaşamak zorundadır. Bu zorunluluk nasıl ki üretici güçlerin gelişimine ayak uyduramayan Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açıyorsa, Türkiye gibi ekonomilerin de dünya pazarıyla rekabete dayalı ilişkiler kurmalarına neden olmuştur. Dünya pazarıyla rekabete dayalı ilişki kurmanın bir takım koşulları vardır. Ya pazarda toprak ve eklerinin verimlilik avantajlarına dayalı metallerle girersiniz, ya sermayenizin organik bileşenini yükselterek sanayi ürünlerinde verimliliğe bağlı fiyat avantajı yakalarsınız ya da emek gücünün değerini diğer pazarların altında tutarak rekabet edebilir metaller üretirsiniz. Tarımsal üretimin endüstriyel hal aldığı ve makineleştiği koşul-

larda toprak ve eklerinden birincil hammadde dışındaki ürünlerde rekabet avantajı elde etmek artık mümkün değildir. Bu şartlar bütün ulusların sermaye birikim süreçlerini hızlandırmalarını zorunlu kılar. Sonuç, üretken sermayenin uluslararası para sermaye ile bütünleşmesidir. Bu para sermayenin bir kısmı uluslararası fonlardan oluşurken, bir kısmı da petrol üreten Ortadoğu ülkelerinin ulus içinde sermayeleşme olanağı bulamayan rant gelirlerinden oluşur. Türkiye'de bir süredir tartışılan İslami sermaye, pozitif net hata noksan, Suudi Arabistan, Katar, Türkiye ittifakı ve Suriye'de hegemonya mücadelesi konularının, stratejik derinliğin ve Yeni Osmanlı hayallerinin ardında bu uluslararası para sermayeye olan talebi gözden ırak tutmamak gerekir. Ulusal sermayenin para sermaye talebinin Arap veya İslami sermaye tarafından karşılanması, bu sermayeyi temsil eden yapılar ile yerleşik, üretken sermayenin dönemselsel işbirliğinin kendisini nasıl AKP politikalarında ifade ettiği önemlidir (12). Bir süredir tümüyle görünür hale gelen Arap ortaklı bankalar, gayri menkul piyasasına rengini veren Arap prenslerin yatırımları, lüks ve sefahat tüketimine yönelik hizmet üretiminin yaygınlaşması bu politikaların başarılı olduğu ve Ortadoğu rant gelirlerinin belirli bir kısmının çekilebildiğinin göstergeleridir. Ancak krizin ön evrelerinde yükselen hammadde fiyatlarının yarattığı göz kamaştırıcı zenginlik günleri geride kalmış gibidir. Şimdi kriz, üretimin gerilemesine bağlı olarak hammadde talebinin düştüğü, buna bağlı olarak rant gelirlerinin gerilediği bir sürece evrilmiştir. Türkiye sermayesinin Ortadoğu'nun rant gelirleriyle fonlanmasının yarattığı herkesin kazandığı mutlu günler gerilerde kalmaktadır. Böyle bir aşamada sermayenin aynı ittifak ekseninde yürümesi düşünülemez. Önümüzdeki süreç sermayenin iç dengelerinin yeniden tanımlandığı, buna uygun politikalara uyum sağlayabilen yapıların öne çıktığı bir döneme işaret etmektedir. Şimdi yüzünü Ortadoğu'ya dönen, kendisini bölgesel hegemonik güç olarak sunan politikaların rasyonalitesi geçerliliğini kaybetmektedir. En azından sermayenin bir kısmı önümüzdeki dönemde bu tarz politikaların maliyetini ödeme taraftarı olmayacaktır.

Dünya pazarıyla rekabete dayalı ilişki kurmanın yani ürettiğinin fazlasını dünya pazarına sunmak değil doğrudan dünya pazarı için üretmenin sınıf-

sal ilişkileri değiştirmemesi düşünülemez. Üretici güçlerde meydana gelen devrimci dönüşüm bir yandan eski tarz üretme biçimlerinde kökten değişimlere neden olurken diğer yandan kırdan kente göç hız kazanmış, iç pazarların dünya pazarının parçası haline dönüşümü rekabetin etkisini mezralara kadar taşımıştır. Böylece bir yandan hekimlik, öğretmenlik, mühendislik gibi dünün ayrıcalıklı mesleklerinde çalışanlar proletaryanın sıradan neferleri haline gelirken, diğer yandan tarımsal üretimin çözülüşü kırdan kente göçü hızlandırmıştır. Kırk yıl gibi dünya tarihi açısından kısa bir sürede %60 olan kır nüfusu, %20'li oranlara gerilemiştir. Bu ülke nüfusunun neredeyse beşte ikisine tekabül eder. Diğer yandan sermaye sınıfı yaratma misyonuyla İzmir İktisat Kongresinde görevlendirilmiş olan devletin işlevi, sermaye birikimi sağlamaktan birikmiş olan sermayenin asıl sahiplerine devrine dönüştürülmüştür. İşçi sınıfının tanımını Weberyen kıstaslarla değil de Marksist ölçütlerle yaptığımızda bu gelişmeler bize ülkenin neredeyse tüm sınıf tablosunun kökten değişime uğradığını gösterir. Bir yanda gelişen üretim araçları karşısında emeği sıradanlaşan ayrıcalıklı meslek grupları ve kolektif sermaye olarak devletle ilişkiden, doğrudan sermaye ilişkisine terkedilen dünün yerleşik kentli ve ayrıcalıklıları, diğer yanda kırdan çözülüp gelen ve kentlerde varoşları dolduran çoğu zaman yedek sanayi ordusunun neferleri haline dönüşen ya da her tür kuralı, kölece çalışma şartlarına razı milyonlar. Sınıfsal yapıda böylesi devasa bir kırılma meydana geldiğinde bu fay hattının şiddetli sarsıntılar ve yıkımlar üretmemesi beklenemez. İşçi sınıfı içindeki her bölünme, sınıf içi rekabeti büyütür. Eğer tepki sorunun nedenlerine yönlendirilemiyorsa, işçi sınıfının farklı pratiklere sahip bölünmüş parçaları bunun bilincini üretmekte gecikmez. Eğer geniş kitleler sınıfsal zeminlerinde bir kayma yaşıyorlarsa ilk tepkileri geçmiş konumlarını muhafaza etmekten yana olur. Bu nedenle bir yanda kendisini kapitalist gelişmenin ilk hasatı ve rejimin asli unsuru olarak gören dünün yerleşik kentli işçileri diğer yanda eski üretim ilişkilerinden kopup kentlere kusulan aidiyetini, güvencesini kaybetmiş işçi sınıfının yeni üyeleri tepkilerini statükodan, muhafazakârlıktan yana vermişlerdir. İster yeni ister eski kentli olsun işçi sınıfının neredeyse bütünü kendi özgüllüklerine tekabül eden

gerici taleplerin çevresinde öbekenmiştir. Kentlere sürülen ve kuralı, güvencesiz çalışma şartlarıyla çaresizliğin, kimsesizliğin pençesinde kıvranan yığınlar için kopup geldikleri aidiyet ve dayanışma ilişkilerini temsil eden her yapı bir kurtuluş kapısıdır. Bu nedenle varoşlara yığılmış kitlelerin hemşeri derneklerinden, peşi sıra sürükleyip geldikleri aşiret kültüründen cemaat yapılarına taşınmaları hiçte şaşırtıcı değildir. Hele ki bu cemaat yapılarında vaaz edilen hayat içine düştükleri keşmekeşten çok, geçmiş yaşamlarının huzurunu anlatan bir dünya vaat ediyorsa. Öte yandan hızla emek yoğunluğu artan, ücret düzeyleri gerileyen ve emek pazarının artan rekabet ortamında sıradanlaşan emekleriyle çaresizleşen yerleşik kentli işçi sınıfı için bütün sorun dünün mutlu günlerinin somutlandığı 'sosyal devletin' kaybıdır. Rejim tehlike altındadır ve statüko korunmalıdır. Kitleler kendilerini farklı siyasal hareketlerin etkisinde örgütleseler de kazanan her halükarda düzen partisidir. İster eski kentli olsun, isterse de yeni kentli, dünya pazarında rekabet şartlarına uyumlaştırmaya çalışılan işçi sınıfına yönelik emek politikaları düzen partilerinin hiçbirisi tarafından tartışma konusu yapılmaz. Olan biten yegâne şey, birikmiş toplumsal servetin devrinde sermayeler arasında gözetilmesi gereken adalet duygusudur. Kapitalist devletin ulus içi iki temel işlevi vardır. Bunlardan ilki kolektif sermaye kimliği ile emek piyasasını düzenlemek, diğeri sermaye sınıfının toplam çıkarları için artı değer bir bölümünden oluşan vergileri sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda kullanmak. İdealde geçerli bu iki ilkenin de hayata geçmesi sınıf mücadelesinin ürettiği dengelere bağlı olarak şekillenir. Türkiye'de devlet, pratikte, bir yandan emeğe karşı politikaları ve dünya pazarında sermayenin bütünsel çıkarlarını temsil ederken, diğer yandan imtiyaz sağlama ve sübvansiyon aktarma konularında hâkim fraksiyonların etkisi altında hareket eder. İşte kopan yaygaranın altında ki temel gerekçe budur. Bu nedenle kapitalist sınıf neredeyse tümü şu ana kadar iktidarın emek politikalarından ve dünya pazarıyla ilişkilerinde verdiği destekten memnundur. İşçi sınıfının yeni kentli kesimlerinin desteği ile tüm işçi sınıfına yönelen saldırı politikalarının hangi toplumsal onay mekanizmalarıyla üretildiği onların hiçte umurunda değildir. Bu onayı üreten ideolojik söy-

lem ve araçlar rant artışı gelirlerin kendi şirketlerinde, bankalarında, borsalarında sermayeleşmesini sağlıyorsa karşı çıkmaları için ne gibi bir gerekçeleri olabilir? Ancak Ortadoğu prenslerinin rant gelirleri kuruyup sermaye açığını karşılayacak yeni kaynaklar yaratılmadığında dünün herkese kazanç vaat eden politikaları memnuniyetsizlik üretmeye başlar. Şimdi iktidarın genel sınıf politikalarının sağladığı kârların yanında ihmal edilebilir olan ve istemeden tahammül edilen imtiyazlı kesimlerle çatışmaların keskinleştiği zamandır. Pasta küçülürse kavga büyür.

Bu tabloya, çarpan etkisi sağlayan ulusal sorunu dâhil etmek gerekir. İster düşük yoğunluklu ister kirli diyelim; bu savaş, sermaye için ucuz emek piyasasının temel güvencesi olmuştur. Kırdan kente göçün bir nedeni dünya pazarı ile rekabete dayalı kurulan ilişki ise diğeri kırk yıldır süregelen bu savaştır. Ancak hangi nedenle olursa olsun kentlerin varoşlarına akan Kürt işçilerin üretim süreci ile ilişkilennemeleri ve fay hattındaki konumları yeni kentli işçi sınıfının gerçekliğinden farklı değildir. Bu nedenle siyasal önderliği tarafından farklı yönlendirilmediği koşullarda verdiği refleksleri, aynı pratiği paylaştığı diğer kesimlerden farklı değildir. Ve yine bu nedenle ulusal saiklerle hareket etmediği koşullarda iktidarın söylemlerinin ardına takılması bir o kadar kolaydır.

Sonuç

Bunca anlatılanı sabırla okuyan okurun kafasında şu soru hala yanıtını bulmamıştır. İyi de bunların işçi sağlığı ile alakası nedir? Öyle ya, yazıda ne işçi cinayetlerinde ölenlere dair istatistikler, ne meslek hastalıklarında risk faktörleri vb. paylaşılmıştır. Aylan bebeğe içimiz yanmış, Ümran bebeğin yalnız kalışına üzölmüş olabiliriz. Ancak Suriye meselesi, savaş, rant, İŞİD, göç, dünya pazarı, kriz, Çin, Rusya, cemaat, hendek, artı kâr, darbe vb. ile bizim inşaat iskelesinden düşüyor, silikozisten ölüyor olmamızın ne alakası olabilir? İşçi sağlığı meselesinin bütünden bağımsız, kendisine ait bir tarihi olduğundan söz eden onca yazı ile katılaştıran bakış açısı için bu sorular hiç yadırgatıcı değildir. Hele gündelik pratiğin içinde edindiğimiz deneyimi sorgulamıyorsak yaşam bize ayrı hayatlar yaşadığımızı, her birimizin sorunlarının diğerklerinden farklı olduğuna dair binlerce kanıt sunar. Elbette Aylan

bebek ölmemelidir, Ümran bebek yalnız kalmamalıdır hayatta. Ama bizim asıl meselemiz iş yasasının ertelenen maddeleri, OSGB'lerdeki hekimlerin özlük hakları, sertifikalara onayın hangi kurum tarafından verileceği, meclisteki yasalar, mahkemelerdeki davalar değil midir? Gerçekten öyle midir? Tunus'ta kendini yakan Buazizi'nin, Eskişehir'in arka sokaklarında Ali İsmail'in, Soma'nın 301 acısının arasındaki ilişkiyi kuramıyorsak; merdiven altında çalışanla, kent hastanelerinde çalışanı, özel okul sınıflarıyla, yazılım ofislerini birleştiremiyorsak gerçekten İşçi Sağlığı ve Güvenliği mücadelesini kazanabilir miyiz? Yani sözün özü verdiğimiz en küçük mücadeleyi, devrimci bir programa bağlayamıyorsak herhangi bir kazanım elde edebilir miyiz? İşte bu nedenle Marx'ın bıraktığı yerden başlamak gerekiyordu. Öyle yaptık...

Dipnotlar

1. Özellikle 'değer fiyat dönüşümü' üzerinden yürütölen tartışmalar.
2. Sözü edilen bu dönemde köle veya serf doğanın eki olarak toprakla birlikte ele geçirilir ve Marx'ın bahsettiği gibi mülkiyet ilişkileri bağlamında bir suiistimalden öte anlam taşımaz.
3. Basit yeniden üretim üretilen artı değerın kapitalistler tarafından üretken olmayan biçimde tüketildiği koşulları varsayar.
4. Nispi artı değerden bahsederken nispi kavramını iki anlamda ele almak gerekir. Hareketin bu aşamasında nispi kavramı diğerk kapitalistlere göre nispi anlamında anlaşılmalıdır. Bu kapitalist diğerk kapitalistlere göre nispi olarak daha yüksek bir artı değer oranına sahiptir. Hareketin son aşamasına gelinip emek gücünün değerinde toplumsal olarak bir düşme gerçekleşip artı değer oranları bir önceki üretim koşullarına göre arttuğında nispi kavramı bu dönemsel olarak birbirinden farklı artı değer oranları arasındaki farkı anlatmak için kullanılır.
5. "Düşen bir kar oranında, kar kitesinin aynı kalabilmesi için, toplam sermayede büyümeyi gösteren çarpanın, kar oranındaki düşmeyi gösteren bölüne eşit olması gerekir." [7, p. 197].
6. Ücretler ancak krizden çıkış sürecinin sonucunda sınıf mücadelesinin durumuna göre düşecektir.
7. "İlk dönemde, hemen bunalımdan sonra, spekülasyon olmaksızın para boldur; ikinci dönemde, para boldur ve spekülasyon da boldur; üçüncü dönemde, spekülasyon gerilemeye başlar ve para aranır olmuştur, dördüncü dönemde, para kıttır ve bunalım gelip çatmıştır. (Gilbart, A Practikal Treatise on Banking, 5th ed., Vol. I, London 1849, s. 149.)" [7, p. 317]
8. Menkul Kıymetleştirme Şirketleri Fannie Mae ve

Freddie Mac Nasıl Kurtarılabilir? adlı makalede yazar şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Federal Konut Girişimleri Gözetim Ofisi (OFHEO) tarafından yapılan hesaplama göre 2001 ve 2005 yılleri arasında ABD'de konut fiyatları ortalama olarak her yıl %54.4 artmıştır. 1998'den 2007 Mart ayına kadar konut fiyatları ortalama olarak her yıl iki haneli oranlarda artmıştır. Ağustos 2007'de konut fiyatları sabit kalmış, Eylül 2007 de ise düşüş, eğilimine girmiştir. S&P Case-Shiller U.S Ulusal 3. uc, alıke konut fiyat indeksinde 2007 3. uc, aylık verilere göre %4.5 düşüş, gözlemlenmiştir. Bu düşüş, 1988 de hesaplanmaya başlayan indeks bağlamında rekor olmuştur. Kalitesiz ipotek kredilerini kullanan kişilerin ödemelerini düzenle olarak yapmalarının konut fiyatlarındaki artışlara bağlı olması nedeniyle bazı kredi kullanıcıları borç, ve anapara taksitlerini ödemede güçlük çekmeye başlamışlar, bu nedenle kalitesiz ipotek kredisi sağlayan finansal kuruluşlar finansal sıkıntılar yaşamaya başlamışlardır (Gorton, 2008: 21-21)." (13).

9. "Belli bir dönemde dolaşım aracı işlevini yerine getiren toplam para miktarı, bir yandan dolaşımdaki meta fiyatlarının toplamı, öte yandan başkalaşımın karşıt evrelerinin birbirini izleme hızlarıyla belirlenir." [11]

Kaynaklar

1. E. Mandel, Geç Kapitalizm, Versus Yayınları, 2008, p. 27.
2. K. Marx, Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850, Sol Yayınları, 2006, pp. 140-141.
3. K. Marx, Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850, Sol Yayınları, 2006, p. 43.
4. K. Marx, Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı, Sol Yayınları, 2011, p. 39.
5. K. Marx, Artı-Değer Teorileri İkinci Kitap, Sol Yayınları, 1999, p. 473.
6. K. Marx, Kapital İkinci Cilt, Sol Yayınları, 2009, p. 417.
7. K. Marx, Kapital Üçüncü Cilt, Sol Yayınları, 2009, p. 199.
8. K. Marx, Kapital Üçüncü Cilt, Yordam Yayınları, 2011, p. 256.
9. K. Marx, Grundrisse İkinci Cilt, Sol Yayınları, 2003, p. 331.
10. K. Marx, Kapital Birinci Cilt, Sol Yayınları, 2007, p. 34.
11. K. Marx, Kapital Birinci Cilt, Sol Yayınları, 2004, p. 128.
12. Ö. Çağlar, «İslami Sermaye, AKP ve TÜSİAD,» 20 03 2012. Çevrimiçi. Ulaşılabilir: <http://www.toplumsal.org/index.php/islami-sermaye-akp-ve-tusiad-ozcan-caglar/>. Erişildi: 28 07 2016.
13. H. Yılmaz, «Muhasebe ve Finansman Dergisi, Menkul Kıymetleştirme Şirketleri Fannie Mae ve,» 07 2011. Çevrimiçi. Ulaşılabilir: <http://journal.mufad.org/attachments/article/623/3.pdf>. Erişildi: 28 07 2016.●

"Tolstoy'un kitabından öte, Brecht'in Cesaret Anası epik tiyatronun içinde yer alsa da, savaşı isteyen kirli ruhların öyküsünü anlatan bir tiyatro oyunudur; Savaş ve Barış..." (Odabaşı B.)

Fotoğrafa erişim adresi: <https://www.evrensel.net/haber/256013/savas-ve-baris-3>